

The story of Fritz Moen

Could today`s knowledge in forensic psychology have led to a different outcome?

In this paper we want to present the story of Fritz Moen and how he was wrongfully convicted of two murders. We will present theory from the field of forensic psychology, and we will discuss this theory with case information. The goal of the paper is to highlight some central psychological aspects that could have changed the outcome of the case, had only the police and other health professionals known about this information during the investigation process. The paper is a qualitative literature study, and we have gathered all of our data from various written sources, such as: books, articles and internet journals. Our main findings are: 1) Fritz Moen confessed falsely in an attempt to escape from constraining interrogations, and most likely because of police pressure. 2) Fritz Moen suffered from low intellectual functioning, and this made him more vulnerable to suggestions, both by police but also from other people that worked with the case. 3) And this results indicate that tests are needed to investigate low intellectual functioning and to avoid wrongful convictions in the future. 4) With the development of new standards and norms, the justice system have more information to successfully be able to complete correct actions concerning risk assessments.

Fritz Moen-saken

Kunne dagens kunnskap i rettspsykologi ha gjort en forskjell?

I denne oppgaven ønsker vi å presentere historien til Fritz Moen. Vi vil presentere teori fra rettspsykologi, og diskutere denne kunnskapen opp mot saksdokumentene. Målet med oppgavene er å belyse sentrale rettspsykologiske aspekter som kunne ha ført til et annet utfall, dersom politi og påtalemyndigheter hadde hatt kjennskap til denne informasjon på daværende tidspunkt. Oppgaven er en kvalitativ litteraturgjennomgang, og vi har hentet våre opplysninger fra ulike skriftlige kilder, som: bøker, artikler, og elektroniske journaler. Våre hovedfunn er: 1) Fritz Moen tilstod falskt på grunn av lange og krevende avhør, i tillegg til press fra politiet. 2) Fritz Moen hadde mest sannsynlig et redusert evnenivå og dette gjorde han trolig mer sårbar for suggesjoner. 3) og disse resultatene indikerer at tester behøves for å undersøke et redusert evnenivå for å unngå feilaktige vurderinger i fremtiden. 4) Dagens standard for risikovurdering er bedre og mer pålitelig sammenliknet med tidligere vurdering av risiko for fremtidig voldsatferd.

Innholdsfortegnelse

Forord	s. 5
Innledning	s. 6
Metode	s. 7
Valg av metode og litteraturgjennomgang	s. 7
Søkestrategi	s. 7
Etiske problemstillinger	s. 8
Bakgrunn	s. 9
Fritz Moens oppvekst og ungdomstid	s. 9
Moen sine år i Andebu	s. 11
Døveinstitusjon i 1963	s. 12
Fritz Moen flytter til Trondheim	s. 13
Drapene og hendelsesforløpet	s. 15
Nytt lys i Sigrid saken	s. 16
Vitnene	s. 18
Torunn saken	s. 18
Sigrid saken	s. 19
Dagens kunnskap om vitnepsykologi	s. 20
Hva husker ofre og vitner?	s. 21
Drøfting av saken i lys av dette	s. 23
Moens kognitive evner	s. 26
Språklige utfordringer/ bruk av tolk	s. 27
Lyd og bilde opptak	s. 28
Drøfting av saken i lys av dette	s. 29
Intelligenstesting	s. 29

Språklige utfordringer/bruk av tolk	s. 30
Bruk av lyd og video opptak	s. 34
Avhørene	s. 37
Taktisk etterforskning rettet mot Moen i Torunn saken	s. 37
Taktisk etterforskning rettet mot Moen i Sigrid saken	s. 39
Moens samtaler med sakkyndige	s. 41
Falske tilståelser	s. 41
Suggestibilitet	s. 45
Drøfting av saken i lys av dette	s. 47
Falske tilståelser	s. 47
Suggestibilitet	s. 51
Gjentagelsesfare	s. 54
Dagens standard for risikovurdering	s. 55
Risikovurdering	s. 57
Drøfting av saken i lys av dette	s. 58
Hva kunne dagens rettspsykiatriske kunnskap ha bidratt med?	s. 58
Vurdering av risiko for fremtidig voldsatferd	s. 60
Konklusjon	s. 62
Referanseliste	s. 64

Forord

Vi startet tidlig å interessere oss for rettspsykologi, og det var derfor et enkelt valg å velge temaområde for hovedfagsoppgaven. Arbeidet med oppgaven har vært både spennende og lærerikt, samtidig som det har vært utfordrende. Her har vi beveget oss inn på et fagfelt hvor vi hadde lite kunnskap fra før. Læringskurven har derfor vært bratt, og vi har brukt mange timer på å sette oss inn i både lovverk, teori og saksdokumenter. Vi har forsøkt å presentere stoffet på en ryddig måte, og vi har forsøkt å diskutere teorien opp mot de virkelige hendelsene i saken. Oppgaven er ikke ment som en rettesnor for politi og påtalemyndigheter, men mer som en belysning av viktige områder i psykologien som kan påvirke en straffesak. Vi sitter igjen med masse kunnskap vi ikke hadde fra før, pluss en god mengde inspirasjon og iver etter å jobbe mer med denne type tematikk. Vi er stolte over det vi har klart å produsere, og håper at du som leser finner det like spennende og nyttig som det vi har.

Vi ønsker å rette en stor takk til vår veileder Kirsten Rasmussen, som har bidratt med masse stoff, råd og gode tilbakemeldinger. Hun har også vist stor tålmodighet, og uten henne hadde ikke oppgaven vært mulig å gjennomføre. Vi vil også rette en takk til Grethe Jørgensen og Ellen Brattøy, som har hjulpet oss med språk og referansearbeid.

Thomas Nødtvedt Malme og Anders Berg Nilsen

Trondheim, desember 2013

Innledning

I 1978 og 1981 ble Fritz Moen dømt for å ha drept henholdsvis Torunn Finstad og Sigrid Heggheim. Han ble dømt til 21 års fengsel og 10 års sikring. Moen saken har blitt omtalt som et av de verste justismordene som har blitt begått. Fritz Moen ble frikjent for begge drapene. Formålet med oppgaven vår er at vi skal undersøke saken i lys av dagens rettspsykiatriske kunnskap. Vi begynner oppgaven med å presentere Fritz Moen. Her går vi gjennom barndommen/oppveksten og livet hans, for så og presentere hendelsesforløpet i de to sakene. Problemstillingen i oppgaven blir å vurdere hvorvidt saken kunne ha fått et annet utfall med dagens kunnskap og praksis. Dette blir belyst ut i fra følgende områder: Vitnepsykologi, evnevurderinger, kunnskap om falske tilståelser/suggestibilitet og risikovurderinger. De ulike avhørsmetoder i Moen saken kan ha hatt negativ betydning for utfallet i saken. Sårbare mennesker kan være veldig utsatt for manipulasjon og press. Moen var døv og hadde store sosiale problemer og kommunikasjonsproblemer, i avhør skal han ha tilstått drapene. Her blir suggestibilitet relevant, hvordan personer kan påvirkes i en avhørssituasjon. Og dette ønsker vi og diskuterer også i lys av bruk av video opptak i avhør. Vi kommer også til å diskutere utredning av kognitive evner og språklige utfordringer/bruk av tolk. Som kjent ble Moen dømt til 10 års sikring, vi ønsker å belyse hvordan vurderingen som ble gjort av gjentakelsesfare ville blitt gjort i lys av dagens standard for risikovurderinger. Vi vil også belyse de ulike vitneobservasjonene som knyttet Moen til de to drapene, og diskutere disse observasjonene relatert til kunnskap som eksisterer rundt vitnepsykologi. Gjennom de fleste avhørene vekslet Moen mellom å tilstå drapene, for så å trekke tilståelsene tilbake. Her vil vi presentere forskning gjort på falske tilståelser og diskutere dette.

Etter vi har presentert personen Fritz Moen og saken, vil vi bygge opp oppgaven tema for tema. Da begynner vi med vitnene i saken, kunnskap om vitnepsykologi, og drøfter saken i lys av dette. Deretter belyser vi Moens kognitive evner, dagens måte å utrede dette, og drøfter om saken kunne fått et annet utfall hvis man hadde tatt i bruk dagens kunnskap. Neste punkt er avhørene i saken. Her vil vi belyse dagens kunnskap om falske tilståelser og suggestibilitet, og diskutere dette i lys av dagens kunnskap. Deretter vil vi presentere gjentakelsesfare, dagens standard for risikovurdering, og drøfting av dette. Til slutt kommer vi med en konklusjon hvor vi belyser de viktigste punktene i oppgaven som helhet.

Metode

I dette kapittelet vil vi presentere metode som vi har benyttet oss av i oppgaven, og vi vil vise til de ulike kildetyperne vi har brukt i arbeidet med å innhente teori og saksopplysninger. Det vil også bli en kort drøfting av etiske problemstillinger.

Valg av metode og litteraturgjennomgang

Oppgaven er en kvalitativ litteraturgjennomgang. Dette innebærer at vi har gjennomgått relevant litteratur og fagmateriell for å besvare problemstillingen knyttet til oppgaven. Vi har ikke gjort noe egen forskning, og vi har ikke samlet inn eget datamateriell.

Vi har hentet våre bakgrunnsopplysninger fra NOU 2007:7 «Fritz Moen og norsk strafferettspleie». Her får man et godt innblikk i etterforskningsprosessen, bevisene som ble lagt frem mot Moen, og hans forklaringer under avhør. Vi tar allikevel høyde for at informasjonen til tider kan være mangelfull, da mye av informasjonen som er lagt frem i dette dokumentet er sammendrag fra de virkelige saksdokumentene. Dette har vi dog ikke hatt tilgang til, så da er våre opplysninger hentet fra denne kilden. For delen om Fritz Moens historie har vi benyttet oss av Tore Sandbergs bok *Overgrepet: Justismordet på Fritz Moen* (2007), som gir en grundig innføring i hans oppvekst, ungdomstid og voksne liv. Her har vi også brukt (NOU 2007:7). For delen om hendelsesforløpet og drapene har vi benyttet opplysninger fra også Sandberg (2007) og (NOU 2007:7).

Som hovedkilde for teorien om vitnepsykologi, har vi benyttet oss av Svein Magnussen sin bok: *Vitnepsykologi* (2004). For teoridelen om falske tilståelser og suggestibilitet har dette vært Gisli H. Gudjonsson sin bok: *The Psychology of Interrogations and Confessions* (2003). For teoridelen om kognitive evner har vi benyttet oss av ICD-10 manualen (WHO, 2000), (NOU 2007:7) og Grønlie (2005) sin bok *Uten Hørsel?: en bok om hørselhemming*. Tilsvarende har vi brukt Rasmussen og Rosenqvist sin bok *Rettpsykiatri i praksis – andre utgave* (2004) som teorigrunnlag for delen om gjentakelsesfare og dagens standard for risikovurderinger.

Søkestrategi

For å finne relevant litteratur har vi brukt de store søkemotorene på nett og søkt etter temaområder som vi har vært interessert i å lære mer om. Vi har søkt etter litteratur om vitnepsykologi, falske tilståelser, suggestibilitet, historien om Fritz Moen, drapene og

hendelsesforløpet, kognitive evner, bruk av tolk og dagens standard for risikovurderinger. Her har det da dukket opp bøker og artikler som vi da enten har lånt, lest gjennom nettet eller lastet ned. Videre har vi mottatt både litteratur og tips til litteratur fra veileder, som vi så har gjennomgått og brukt i oppgaven.

I tillegg har vi gått gjennom referanselistene til hovedkildene og funnet relevante artikler, som vi så har søkt opp og lastet ned.

Etiske problemstillinger

Ettersom vi ikke har samlet inn datamateriell selv, har vi ikke støtt på nevneverdige etiske problemstillinger, slik som vi kanskje ville ha gjort dersom dette var en kvantitativ oppgave. Det vi derimot har vært usikre på, er hvorvidt vi skulle presentere navnene til politimennene som foretok mange av avhørene mot Moen. Dette har vært et etisk dilemma, ettersom både litteraturgjennomgang og våre egne konklusjoner til tider er svært kritiske til politiets arbeid og avhørsmetoder. For å spare de involverte og de involvertes familier har vi derfor valgt og ikke bruke navene til noen av disse.

Bakgrunn

Fritz Moen ble dømt våren 1978 for drapet på Torunn Finstad, og i 1981 ble han i tillegg dømt for drapet på Sigrid Heggheim. Til sammen fikk Fritz Moen 21 års fengselsstraff og 10 års sikring for drapene. Moen satt 18 og et halvt år i fengsel. I 2004 ble han frikjent for det ene drapet, og i 2006 for det andre drapet.

I dette kapittelet skal vi se nærmere på bakgrunnen til Fritz Moen og på hendelsesforløpet i de to drapssakene som førte til at han ble uskyldig dømt. I forhold til dette formålet vil vi blant annet bruke informasjon fra både Tore Sandberg, privatetterforskeren som engasjerte seg i sakene på slutten av 1990 tallet, og fra utredningen - "Fritz Moen og norsk strafferettspleie" (Norges offentlige utredninger – NOU 2007:7).

Vi vil starte kapittelet med se nærmere på hvem Fritz Moen var, oppveksten og barndommen hans. Vi vil også skrive om hans funksjonshemninger som kom til å stå i fokus under straffesakene som ble reist, som hovedsakelig dreide seg om hans døvhet med manglende kommunikasjonsferdigheter og lammelse av høyre arm som skjedde etter en mopedulykke. Vi vil deretter gå inn på hvordan Fritz oppførte og levde livet sitt på de ulike stedene han kom til da han ble voksen. For så å presentere noen vurderinger av Fritz, basert på personer som kjente han godt. Til slutt vil vi skrive om hendelsesforløpet i de sakene som skulle besegle hans skjebne, for alltid.

Fritz Moens oppvekst og ungdomstid

Fritz Moen ble født den 17. Desember 1941 på Østfold mødre- og barselhjem i Sarpsborg. (heretter benevnt Moen). Faren var korporal og en tysk statsborger, mens moren arbeidet som sydame. Faren døde på Østfronten i 1944. Moren giftet seg i 1947 og bosatte seg i Nord-Odal, hvor hun senere fikk to sønner (NOU 2007:7). Hans far var den tyske soldaten Fritz Robert Hellman, som han aldri fikk se. Siden ingen ville ta seg av Moen, ble han derfor plassert på et barnehjem i Skjeberg i 2 års alderen, i 1943. Moen var nærmest døv da han ble født, og hadde bare en hørselsrest på det ene øret (Sandberg, 2007). I løpet av sine første år på barnehjem kommuniserte ikke Moen med så mange mennesker på grunn av at han ikke hadde tegnspråkoplæring. Fra gutten var ett og et halvt til sju-åtte gammel så uteble kontakten med

andre døve barn og voksne. I de viktige årene da hørende barn lærer å snakke og forstå konkrete begreper samt nyanser så hadde han ikke den samme muligheten (NOU 2007:7). I relasjon til dette så kunne Moen kommunisere om helt enkle og konkrete ting, ved at han leste hva de sa på munnen, eller ved å bruke lapper. Hvis derimot denne formen for kommunikasjon ikke eksisterte, så forstod han nesten ingen ting, og kommunikasjon utover dette foregikk ved tegnspråk eller bruk av tolk. I forhold til disse språklige problemene så skriver Sandberg (2007) at de kritiske årene for innlæring av språk er opp til tre-fire års alderen, og mener således det ikke var så rart at Moen hadde store språklige problemer tatt i betraktning at språk læres gjennom sosialisering og relasjoner i familien.

Dette kan være noe av forklaringen på at Moen senere i livet hadde så store problemer med forståelse av ord og begreper. Etter at Moen tilbrakte den første delen av barndommen sin på barnehjemmet i Skjeberg fikk hans sin første språkopplæring på Skådalen døveskole (Sandberg, 2007). Her gikk han åtte klasser fra 1949-1957, hvor han lærte tegnspråk, artikulasjon, munn avlesing, skriving og lesing (NOU 2007:7). Tiden på barnehjemmet og på døveskolen beskriver Moen selv som dårlig, siden han ble ertet og plaget av andre. Han har videre uttalt at han alltid fikk skylden når det var noe galt på skolen, og at han følte seg urettferdig behandlet av lærere og bestyrer. Noe som førte til at han fikk lite lyst til å lære å ta en videre utdanning (NOU 2007:7). Videre antok skolen at Moen hadde atferdsvansker, og atferdsmessig ble han vurdert som en problemelev. Årsaken til disse tilpasningsvanskene kan ha vært Moens rotløshet, at han ikke hadde noe hjem, og manglet nær personkontakt. I henhold til dette mener Sandberg (2007) at det var barnehjemmet i Skjeberg som var Moen sitt hjem, i kontrast til de fleste andre på Skådalen døveskole som reiste hjem til foreldre eller annen familie i ferier.

I følge NOU 2007:7 (2007) ble det i en sammenheng uttalt om Moen at han hadde mulighet både med hensyn til det teoretiske og det praktiske, men at atferdsvanskene hindret han i å realisere dette. Etter at han var ferdig med undervisningen på Skådalen, var planen at han skulle søkes inn på en videregående skole/yrkesskole for døve i Bergen. Men derimot ble han søkt inn på barneavdelingen på hjemmet for døve i Andebu, på grunn av sin avvikende atferd. Her ble han i tre år (NOU 2007:7). I henhold til det evnemessige vurderte skolen han med middels evnemessig ferdigheter. Spesiallege Anne Regine Føreland mente derimot i sin rettspsykiatriske rapport i Torunnsaken at Moen var evnemessig godt utrustet, og flink til munnavlesning og uttale (NOU 2007:7).

Moen sine år i Andebu

Da Moen var i 15 års alderen kom han til hjemmet for døve i Andebu i Vestfold, hvor han kom sammen med andre døve som hadde særlige omsorgsbehov (Sandberg, 2007). Her skulle Moen møte Solveig Askjem som var avdelingsleder for ti barn som bodde i "kaninhuset", og Moen fikk plass i hjemmet og var en av de eldste. Årsaken til at hjemmet ble kalt "kaninhuset" kom av at voksne som tidligere hadde bodd der, laget hvite tøykaniner som de solgte under krigen (Sandberg 2007). I henhold til Sandberg (2007) mente Solveig Askjem at Moen gikk godt overens med de andre barna og ble beskrevet som stor, flink og grei og var godt likt.

Sandberg (2007) skriver at det var ingen som observerte Moen sammen med noen kjæreste mens han bodde i Vestfold. I boken til Sandberg (2007) blir det beskrevet et tilfelle hvor Moen hadde vist særlig interesse for ei jente som var yngre enn han selv. Ved et tilfelle hadde jenta fortalt Solveig at Moen hadde tilbudt henne en krone for et samleie, noe som jenta kontant avviste, men hun hadde gitt han en klem, og syntes han var en hyggelig gutt. Solveig Askjem spurte Moen noe om han visste noe om sine foreldre, til det svarte Moen at han hadde bodd på institusjon hele livet sitt og ikke visste noen om foreldrene sine. I henhold til dette påpeker Solveig Askjem at hun aldri tidligere hadde hørt om en så trist historie som den hun hørte om hvordan Moen opplevde bandomen og ungdomstiden. Av alle de barna som bodde der var Moen den eneste som ikke hadde noen familie og dra hjem til, derfor lå han ofte og gråt i de periodene (Sandberg 2007).

Moen selv beskriver sin barndom som en periode med bare vonde minner. I 1972 fortalte Moen blant annet at han hatet moren fordi hun alltid hadde støttet han fra seg. Dessuten mente Moen at moren også hadde hatt nervøse plager, noe som også hadde gjort at Moen hadde blitt nervøs (NOU 2007:7). Forholdet til stefaren og sine halvbrødre ble betegnet som bra, men han så de ikke mange gangene (NOU 2007:7).

Døveinstitusjon på Nordstrand

Etter årene i Andebu arbeidet Moen den siste delen av tenårene på ulike gårder før han i perioden fra 1962 til 1963 ble tilknyttet Statens Attføringsinstitut i Bergen. De som hadde tilsyn med gårdene fortalte at det kunne være problemer med Moen. Han ble både beskrevet som egenrådig og noen ganger løgnaktig (Sandberg, 2007). Videre skriver Sandberg (2007) at Moen hadde et dårlig forhold til døvemiljøet. ”*En av de som opplevde Moen fra døvemiljøet på Vestlandet beskriver at det som kjennetegnet Moen, var at han alltid skulle vise seg overfor hørende og prøve å overgå dem*” (Sandberg 2007 s, 20). Denne personen fra døvemiljøet på Vestlandet sa at det kunne virke som Moen ikke var interessert i å være sammen med døve, for det ble oppfattet som lite spennende. Moen kom bare i kontakt med døve foreningen når det var muligheter for å tjene penger, og Moen blir beskrevet som spesielt flink til å selge julehefter for døveforeningen.

I 1963 begynte Moen på døveinstitusjonen på Nordstrand og her begynte han på den nyopprettede attføringsavdelingen. Her møtte Moen igjen sin tidligere omsorgsperson Solveig Askjem som tidligere var avdelingsleder for ti barn som bodde i “Kaninhuset “ i Andeby i Vestfold. Hun hadde begynt på Sosialskolen i 1960, og hadde en bistilling på attføringsavdelingen. Det viste seg at han var flink og aktiv, og var svært opptatt av å tjene penger og få seg arbeide. Derfor ble han utplassert, arbeidet hardt men viste seg å være noe utålmodig samtidig som han ønsket seg høyere lønn. Det viste seg etter hvert at han syntes arbeidet ble kjedelig, og han skiftet jobb flere ganger (Sandberg, 2007).

Solveig Askjem jobbet videre på Hjemmet for døve på Nordstrand frem til 1969 (Sandberg, 2007). Hun hadde kontakt med Moen under hele perioden, men Moen begynte etter hvert å bli mer selvstendig. Det blir referert til at Moen ønsket blant annet at de voksne ikke skulle hefte seg så mye med hva han holdte på med, i likhet med de andre ungdommene på hjemmet (Sandberg, 2007).

Perioden fra 1965 til 1975 blir omtalt som en noe rotløs tilværelse for Moen. I henhold til dette påpeker skriftlige rapporter fra denne tiden at han skal ha hatt en del alkoholproblemer (Sandberg, 2007). I 1965 skal Moen ha vært innom Mesnali Arbeidshjem og Sanderud psykiatriske sykehus ved Hamar. Deretter skal Moen ha flyttet til Sarpsborg, hvor han arbeidet ved Sarpsborg Mekaniske Verksted (Sandberg, 2007).

Da han var 25 år gammel ble han utsatt for en ulykke. Ved Skjeberg kirke skal Moen ha kollidert med en lyktestolpe og skadet den høyre armen så alvorlig at den ikke kunne brukes resten av livet. Derfor måtte han også bruke tegnspråk med den venstre armen (Sandberg, 2007). I relasjon til dette skriver NOU 2007:7 (2007) at skaden medførte en nærmest fullstendig lammelse av høyre arm. Og i følge en kontrollundersøkelse av armen i 1967 opplyses det om en nesten fullstendig lammelse av samtlige bevegelser i fingre, håndledd og albue og delvis lammelse for bevegelse i høyre skulderledd, og i 1968 ble han uføretrygdet.

I 1967 bosatte Moen seg på en hybel i Stavanger og ble boende i 7 år, i denne perioden ble han blant annet flere ganger arrestert for fyll. I Stavanger var det en yrkesskole beregnet for døve jenter. Sandberg (2007) påpeker at Moen flere ganger besøkte skolen, men at jentene kunne bli litt skremt fordi han virket så dystert når han nistret på dem. Samtidig skal Moen ha vært sjenert for det annet kjønn. En av de 20 jentene som gikk der i 1969 husker Moen som en sjenert ung mann, heller enn pågående. Hun kan ikke huske at Moen prøvde seg på noen av jentene. Moen skal på denne tiden ha hatt et godt øye til en ung afrikansk kvinne. Sandberg (2007) reflekterer over at hun kan ha vært den eneste kvinnen Moen hadde et tilnærmet fortrolig forhold til. Overfor de sakkyndige hevdet i midlertidig Moen at det hendte han hadde seksuelt omgang med kvinner, med ikke så hyppig som han selv ville. Moen selv mente at det fra 16 til 35 års alderen skjedde et trettitalls ganger.

Sandberg (2007) mener det kan kanskje være mer riktig å antyde at dette var bare skryting og at han heller var mer ensom i forhold til det motsatte kjønn enn han gav uttrykk for. Denne lengselen og savnet etter kvinner kommer sterkt til uttrykk i 1972-1974 da han begynte å blotte seg for flere kvinner i Stavanger. Han skal ha oppholdt seg noen måneder i 1974 enda en gang på døve hjemmet på Nordstrand i Oslo. Etter dette bodde han i Stavanger frem til årsskiftet 1975/1976 (Sandberg, 2007).

Fritz Moen flytter til Trondheim

Ifølge Sandberg (2007) flytter Moen igjen i januar 1976. Nå til Frelsesarmeens herberge i sentrum av Trondheim. Han skal ha bodd på tre forskjellige hybler i løpet av våren 1976 før han igjen flyttet inn på Frelsesarmeens herberge i Hvedingsveita, og bodde her da Sigrid Heggheim fra Jølster ble drept i september 1976. Moen flytter igjen i oktober samme år til Trondheim omegn vernelags hybelavdeling i Valøyslyngen 2. Deres oppgave var å følge opp

og hjelpe folk som hadde sonet fengselsstraffer eller som på en eller annen måte hadde falt utenfor i samfunnet. Her ble det funnet plass til Moen, og han var under åpen sikring fordi han var dømt for blotting. Meningen med omsorgsinstitusjonen var at den var beregnet for personer som hadde vanskeligheter med å tilpasse seg samfunnet. Moen hadde som kjent en vanskelig oppvekst og derfor kunne omsorgsinstitusjonen være til hjelp. Men blottingen ble ikke noe mer avtagende ved institusjonen, tvert imot blottet Moen seg flere ganger for kvinner i sentrum (Sandberg, 2007).

Problemene med blotting vedvarte. Flere steder i byen blottet han seg i tillegg til at han blottet seg overfor beboere og ansatte i Valøyslyngen 2. I løpet av september 1977 skal dette ha blitt et økende problem. I henhold til NOU 2007:7 (2007) skal Moen i Trondheim ha blottet seg ca. 30-40 ganger. I forhold til dette så påpeker Sandberg (2007) at Moen fant sitt "blottersted" et par hundre meter vest for Stavne bru. Utover september var det flere kvinner som opplevde ubehaget med blottingen, og den 30. september var politiet blitt varslet om at en mann hadde blottet seg vest for Stavne bru. Blottingen hans foregikk midt i det området som få dager senere var åstedet for seksualdrapet på Sigrid Heggheim (Sandberg 2007).

Drapene og Hendelsesforløpet

Sigrid Heggheim forsvant i september 1976. Etter at hun var i Studentersamfundet lørdag 4. september/natt til søndag 5. september var det ingen som verken hadde sett eller hørt noe til henne. Hun ble funnet død på et jorde noe syd for Lerkendal stadion den 11. september, med et bluseerme, en BH og snoren på regnjakken stramt knyttet rundt halsen. Hun var da avkledd. *"Dødsårsaken var kvelning og det ble funnet sæd i hennes vagina og blodflekker på flere klesplagg"* (NOU 2007:7, s 15). Patologene og åstedsgranskerne, antok at hun hadde blitt utsatt for en voldtekt før hun ble drept. I løpet av høsten 1976 satte politiet i gang en omfattende etterforskning og avhørte en rekke mistenkte uten at det ledet de nærmere gjerningsmannen.

Torunn Finstad (20) fra Kongsberg forsvant natt til 2.oktober, også hun skulle hjem fra fest i Studentersamfundet. Torunn Finstad ble funnet den 6. oktober 1977 ca. 160 meter sørvest for Stavnebrua (NOU 2007:7). Dødsårsaken var drukning, hodet og overkroppen lå under vann og hun ble funnet delvis avkledd. Snoren fra regnjakken var snurret rundt halsen. Siden det var store likhetstrekk med Sigrid-drapet så mente politiet med høy sannsynlighet at det kunne dreie seg om samme gjerningsmann (NOU 2007:7).

Det ble satt i gang en omfattende etterforskning i Torunn-saken, hvor politiet fulgte sine vanlige rutiner og kontaktet ulike mennesker i nabolaget til åstedet. Politiet begynte å søke i nærheten av åstedet, og kom i kontakt med en skole i nærheten. (Sandberg, 2007).

Ifølge Sandberg (2007) snakket en av etterforskerne med en av elevene på skolen som var en tolv år gammel gutt. Denne eleven fortalte om en opplevelse som vakte interesse, nemlig at han den 4. oktober hadde gått på gangstien vest for Stavne bru, hvor han hadde oppdaget en mann som kastet opp over rekkverket. Samme kveld var også etterforskeren på hybelhjemmet og antok at det var Moen som var mannen som kastet opp over rekkverket. Politiet kjente godt de som bodde på hybelhuset, og at Moen hadde tidligere blitt sett for flere kvinner. Dermed handlet etterforskeren raskt, og neste morgen kjørte han sammen med skoleeleven til hybelhjemmet, hvor bestyreren ble bedt om å hente Moen. Sammen skal de ha stått bak en glassrute da Fritz Moen kom inn i naborommet, og mente de hadde identifisert Moen som gjerningsmann, dermed gikk de til pågrepelse av han (Sandberg, 2007). Dette på grunn av at eleven antok at det var Moen som var mannen som hadde kastet opp ved Stavne bru.

Tre dager senere så skrev denne etterforskeren en egen rapport om tolvåringens identifikasjon av Moen, og senere la frem mye av disse opplysningene i Frostating lagmannsrett (Sandberg, 2007). Etter pågripelsen hadde Politiet gjentakende avhør av Moen, hvor Kripos var delaktig i saken. Tilståelsen til Moen kom etter noen dager med flere lange avhør (Sandberg, 2007).

I henhold til dette påpeker NOU 2007:7 (2007) at tilståelsen kom 9. oktober, og den 10. oktober ga han en mer detaljert tilståelse. Tilståelsen til Moen kom natt til 10. oktober. Forklaringen gikk ut på at han ikke husket hvordan han hadde drept henne, og mente at det hele var en drøm. Moen satt varetektsfengslet fra den 10. oktober til 24. oktober siktet for blotting og antasting. Da politiet avhørte Moen den 16. Oktober ble han anmodet å fortelle den fulle og hele sannhet (Sandberg, 2007). Den detaljerte tilståelsen han så presenterte var så i tråd med politiets tekniske funn at politiet etter den 16. oktober begynte hovedsakelig å betrakte Moen som gjerningsmann (NOU 2007:7). Som det fremgår av NOU 2007:7 (2007) ble Moen fengslet på grunn av at han hadde blottet seg og utvist en form for uønsket seksuell tilnærming mot flere kvinner, men retten mistenkte også Moen for drapet på Torunn med skjellig grunn. Videre skriver de at Moen overholdt tilståelsen overfor politiet, men samtidig benektet dette overfor bekjente og personer som besøkte han i fengslet.

Det er ingen tekniske beviser som knyttet Moen til drapet, og tiltalen som ble tatt ut mot han var basert på hans tilståelse. Rettsforhandlingene gikk over fem dager og Sigrid-saken ble holdt utenfor. Moen ble dømt til fengsel i 21 år den 29. mai 1978. I tillegg til ti års sikring. Dommen ble anket til høyesterett og fengselsstraffen ble redusert til 16 år (NOU 2007:7).

Nytt lys i Sigrid-saken

Fritz Moen ble overført til Ila Landsfengsel og sikringsanstalt senere i 1980. Politiet gjenopptok etterforskningen mot Moen i Sigrid saken i 1980. Etter avhør tilstod Moen å ha drept henne og i tillegg forsøk på voldtekt. Men som i første saken erklærte han seg uskyldig overfor sin forsvarer og andre. I likhet med Torunn saken ble forklaringene hans forenlige med tekniske funn som ble gjort av politiet. I september 1981 ble han derfor tiltalt for drapet på Sigrid og voldtektsforsøk som stemte med tilståelsen hans (NOU 2007:7). Straffesaken mot han begynte 30. november for drapet på Sigrid Heggheim. Bevisene i saken skulle legges frem for retten i Frostating lagmannsrett frem til den 17. desember. Rettens administrator var

lagmann Karl Solberg, aktor var statsadvokat Olaf Jakhelln, og høyesterettsadvokat Olaf Hestenes var Moens forsvarer (Sandberg 2007).

I henhold til tiltalen som ble tatt ut mot Moen påpeker NOU 2007:7 (2007) at funnene på åstedet imidlertid talte for at det hadde skjedd en fullbyrdet voldtekt, og at Moen dermed ikke kunne være voldtektsmannen. Dette fordi Moen hadde alibi for kvelden Sigrid Heggeheim skulle ha blitt drept. Han var Selbu og ikke i Trondheim denne natten. I tillegg var det heller ikke Moens sæd som ble funnet i offeret og flere steder på klærne hennes (Sandberg 2007). Skulle Moen kunne tiltales for Sigrid-drapet, måtte disse avgjørende bevisene for uskyld fjernes. Dermed måtte bevisene bortforklares eller omtolkes (Sandberg 2007). Sandberg (2007) skriver at dette blodtypefunnet stemte ikke overens med Moen sitt, og heller ikke Sigrids.

”Det dreier seg ikke om funn av blod. Noen mennesker skiller nemlig blodtypen sin ut i kroppsvæsker; i sæd, spytt og svette. Andre gjør det ikke. De som skiller blodtypen sin ut på denne måten, kalles for utskillere. De som ikke gjør det, kalles ikke-utskillere” (Sandberg, 2007 s, 96). I relasjon til dette påpeker samtidig NOU 2007:7 (2007) at Moen hadde blodtype AB ikke-utskiller, noe som dermed betydde at Moen ikke kunne være gjerningsmannen.

De sakkyndige forklarte til retten at det var godt over 50 % sannsynlighet for at sædavgiver hadde blodtype A utskiller, noe som førte til at lagmannen i sin rettsbelæring sa at Moen ikke kunne være sædavgiver (NOU 2007:7). Men i forhold til dette så spekulerte lagmannen Solberg allikevel på at Moen kunne være gjerningspersonen, siden at Sigrid kunne hatt samleie med en gammelkjæreste tidligere på dagen. Dette kunne i så fall klargjøre sædfunnet og rokket for øvrig ikke ved Moens tilståelse. *”Etter rettsbelæringen ba forsvareren om at lagmannen kommenterte obduksjonsrapportens konklusjon om at Sigrid Heggheim med overveiende sannsynlighet var voldtatt mens hun fortsatt var i live”* (NOU 2007:7 s, 17). Men denne oppfordringen fra forsvareren ble avvist av lagmannen (NOU 2007:7). Etter at bevisene ble lagt frem i retten, skulle juryen samle seg og avgjøre om Moen var skyldig i enda et drap (Sandberg 2007). Til dette oppgir Sandberg (2007) at minst 7 av medlemmene syntes ikke å være i tvil. Moen ble dømt dagen etter, den 18. desember 1981 av Frostating lagmannsrett til lovens strengeste straff 21 år, fem år i tillegg til dommen i Torunn-saken (NOU 2007:7).

Vitnene

I dette kapittelet skal vi se litt på hva slags kunnskap som eksisterer rundt vitnepsykologi, og hva forskning har vist vedrørende vitners evne til å huske og gjengi detaljer fra observasjoner. Det vil også bli gjort sammenlikninger mellom teori og Moen saken.

Sigrid Heggheim ble drept natt til søndag 5. september 1976. Torunn Finstad ble drept natt til søndag 2.oktober 1977 (NOU 2007:7). Ettersom Fritz moen først ble koblet til Sigrid drapet etter at han hadde innrømmet Torunn drapet, vil vi først gå i gjennom vitnebeskrivelser som knyttet Fritz Moen til Torunn drapet, for så å gjøre det samme for Sigrid. Deretter vil vi gi en innføring i vitnepsykologi, for så å diskutere vitnebeskrivelsene i Fritz moen saken opp mot dette tema.

Torunn-saken

Avhør av vitner som befant seg i området rundt Stavnebrua natt til søndag 2. oktober, rapportere ovenfor politiet at de hadde hørt et kraftig kvinneskrik i tidsrommet 2.20 – 2.40. Mye tyder derfor på at Torunn ble drept i dette tidsrommet (NOU 2007:7).

Beboerne på hybelhuset hvor Moen bodde, bekreftet ovenfor politiet at han hadde vært hjemme kvelden den 1.oktober. En av beboerne hadde bursdag denne dagen, og de fleste hadde vært samlet på tv stua, inkludert Fritz Moen. Selv om det var litt forskjellige beskrivelser av hvor lenge Moen hadde vært på stua, kunne så og si samtlige vitner bekrefte at han hadde oppholdt seg i stuen fram til 00. – 01.30 tiden. Personen som jobbet vakt denne kvelden, rapporterte også til politiet at hun var sikker på at Moen fremdeles satt i stuen da klokken var 02.00. Da hadde hun ryddet i stuen, og da satt han der fremdeles. Moen hadde hybel i kjelleren med egen utgang som han delte med to andre beboere som også bodde der. De fleste beboerne og personen som var på vakt kunne derfor ikke med sikkerhet si om Moen hadde lagt seg til å sove eller dratt ut etter dette tidspunktet. De to hybelnaboene hadde heller ikke observert han den aktuelle natten. Det eneste vitnet som mente å ha sett Moen utenfor hybelhuset denne natten var reservedrosjesjåfør KMS. Han fortalte politiet at han i Holtermanns veg, like nord for Stavnebrua, hadde sett en mannsperson som småsprang på venstre fortau i retning mot byen. Han anslo tidspunktet til å være mellom kl. 01.30 og 03.30. Under en konfrontasjon plukket KMS ut Moen, men det eneste han kunne henvise til som grunnlag var likhet i «*langt, blondt og uflidd hår*» (NOU 2007:7, s. 84). Med andre ord var det svært lite i tilknytning til vitneobservasjoner som kunne knytte Moen til drapet på Torunn,

og ingen sikker observasjon var blitt gjort av Moen utenfor hybelhuset natt til søndag 2. oktober.

Sigrid-saken

Etter at Sigrid hadde blitt funnet, satte politiet i gang en omfattende etterforskning med rundspørring av beboere i nærheten av drapsstedet, avhør av vitner som hadde vært på samfunnet, og de fulgte opp tips fra publikum. Totalt var politiet i kontakt med omtrent 6000 personer. Mange av beboerne som bodde i området rapporterte å ha hørt kvinneskrik denne natten (søndag 5.september), og flere kunne stadfeste dette til tidsrommet 02.15 – 02.40. En kvinne hadde også rapportert å ha sett en regnjakke (samme farge som Sigrid sin) søndag morgen der hvor Sigrid senere ble funnet. Mye tydet derfor på at Sigrid ble drept denne natten. På dette tidspunktet var Moen i Selbu, og han var ikke tilbake i Trondheim før søndag formiddag. Grunnen til at Moen allikevel ble mistenkt, var fordi politiet etter hvert dannet seg en teori om at Sigrid kunne ha blitt drept natt til mandag 6. september. Grunnlaget for denne antagelsen ble basert på svært tynne beviser. Blant annet hadde vitne Odm luftet hunden sin mandag 6. september i området hvor Sigrid senere ble funnet, og da hadde hunden oppført seg rart. Da han hadde luftet hunden søndag 5.september i samme området hadde hunden ikke oppført seg rart, og dette ble tatt som «bevis» på at Sigrid kunne ha blitt drept natt til mandag. Videre vektla politiet forklaringen til vitnet HL, som fortalte at han fra sitt kjøkkenvindu hadde sett en rød gjenstand i gresset like sør for Texaco stasjonen om morgenen mandag 6.september. Gjenstanden liknet trafikkvestene som skolepatroljene brukte. Etter en rekonstruksjon mente politiet at gjenstanden måtte ha vært Sigrids regnjakke (NOU 2007:7). Videre følger noen av vitneutsagnene som påtalemyndighetene vektla i siktelsen mot Moen.

Vitnet KM (bestyrer) og RB (ekstrahjelp) som jobbet på Frelsesarmeens herberge på Hvedingsveita hvor Moen bodde, rapporterte til politiet under avhør at det var satt kryss ved siden av Moen sitt navn på belegglisten søndag 5.september. Dette markerte at Moen ikke hadde vært tilstede på hybelen ved kontroll klokken 23.00. Etter dette ble det ikke utført noen ny kontroll (NOU 2007:7).

Vitnene JT og ET fortalte under avhør at de hadde observert Moen i nærheten av Texaco-stasjonen (som lå like ved der Sigrid ble funnet) en onsdag og søndag høsten 1976. De husket riktignok ikke om det var før eller Sigrid hadde blitt funnet, og de mente at det enten måtte dreie seg om datoene 19. og 22. september, eller 5. og 8. september. Begge mente først at det

måtte ha vært den 19 og 22. september, men i avhør så endret de etter hvert mening til at det var 5 og 8. september (NOU 2007:7).

Vitnet SØ forklarte politiet at han mange ganger hadde observert Moen på stien mellom Klæbuveien og Holtermanns vei på kveldstid høsten 1976 (like i nærheten av funnstedet) (NOU 2007:7).

Dette var de eneste vitneobservasjonene gjort av Moen i nærheten av drapsstedet. Ingen observasjon var blitt gjort av han natt til søndag 5.september. De fleste av vitneobservasjonene politiet støttet seg til i etterforskningen mot Moen, var basert på forklaringer av personell og andre personer på døveskolen hvor Moen ofte var. Disse dreide seg om mistenkelige samtaler han hadde hatt med personell og medlemmer hvor han hadde snakket om Sigrid saken, en episode hvor han hadde dukket opp med skitne klær med blod på den 10. september, og en episode hvor han hadde dukket opp med kloremarker i ansiktet den 8.september. På grunnlag av disse kloremerkene i den sistnevnte episoden, hadde foreningsmedlem OIF den 15.september 1976 spurt Fritz Moen om det var han som hadde drept Sigrid. På dette spørsmålet hadde Moen svart: «*Nei, hold kjeft*» (NOU 2007:7, s. 177), og han hadde nektet å snakke med OIF resten av denne kvelden (NOU 2007:7).

Vitnet NG rapporterte også til politiet at Moen hadde kommet til døveskolen mandag 6.september 1976 for å hente nøklene til en bil han skulle låne, og at han da hadde sett skitten og ustelt ut. Selv hadde Moen fortalt at han var trøtt og at han ikke hadde sovet hele natten (NOU 2007:7). Som sagt vektla påtalemyndighetene disse vitneavhørene i rettsaken mot Moen.

Dagens kunnskap om vitnepsykologi

Innenfor vitnepsykologi har man forsket mye på vitners hukommelse, og spesielt har man vært interessert i episodisk hukommelse, dvs. personlige minner av spesifikke episoder og hendelser. Vitnet har her blitt bedt om å gjenfortelle en opplevd episode. I slike sammenhenger er det viktig å tenke på at minner ikke er identiske «spor» av virkeligheten, men mer en rekonstruksjon av hva som skjedde. Denne rekonstruksjonen kan igjen være påvirket av mange faktorer, som for eks. informasjon som har kommet til vitne i seinere tid, vitnets fantasi, og vitnets ideer og forestillinger om hva som faktisk skjedde. I det daglige liv spiller ikke disse faktorene særlig stor rolle, en nøyaktig gjenkallelse av en situasjon er sjeldent nødvendig for å få klarhet i noe. I en rettssak, eller politietterforskning derimot, kan

slike påvirkningsfaktorer ha stor betydning for sluttresultatet, og i slike sammenhenger kan menneskelig hukommelse komme til kort (Magnussen, 2004).

En annen faktor som påvirker påliteligheten til episodisk hukommelse er korttidshukommelsen. Korttidshukommelsen, eller arbeidshukommelsen som den også kalles, omhandler et system for behandling av informasjon her og nå, som vi bruker til å ta valg, bedømmelser og kunnskapsproduksjon (Magnussen, 2004). Dette systemet koder inn informasjon her og nå, og kan innhente informasjon fra langtidshukommelsen. Noe av informasjonen som kodes inn overføres til langtidshukommelsen, mens mesteparten forsvinner ut av systemet for godt. Arbeidshukommelsen har begrenset kapasitet, og det meste som skjer rundt oss i det daglige liv forsvinner ut av hukommelse vår like etter at det har blitt kodet inn (Smith & Kosslyn, 2006). Uten denne egenskapen hadde vi trolig ikke klart å fungere som mennesker. Videre impliserer dette at episodisk hukommelse slettes ikke er noen nøyaktig gjenkallelse av en situasjon, som vi også har vært inne på tidligere. Flesteparten av detaljene ved en opplevd situasjon blir mest sannsynlig aldri med over i langtidshukommelsen, og man skal derfor være svært forsiktig når man i en etterforskning spør vitner om detaljerte opplysninger.

Hva husker ofre og vitner?

Et generelt funn blant forskere er at det er en sammenheng mellom oppmerksomhet, innkoding av detaljer og hukommelse. Jo større oppmerksomhet på/i en situasjon, jo flere detaljer kodes inn og jo bedre blir hukommelsen for situasjonen. For å ha et godt minne av en spesifikk situasjon, er man avhengig av å ha vært oppmerksom på det som skjedde. Dette impliserer videre at vi mennesker er dårlige på å huske detaljer rundt hendelser som vi er lite oppmerksomme på, som for eks. dagligdagse rutinehendelser. Dette vil også gjelde for situasjoner hvor noe kriminelt foregår hvor vi faktisk ikke er klar over at noe kriminelt foregår (Magnussen, 2004). Tollestrup og medarbeidere (1994) fant blant annet støtte for dette i sine studier av vitnebeskrivelser. Her fant de at vitner husket mange færre detaljer vedrørende en gjerningsmann i en bedragerisak sammenliknet med et ran. I bedragerisaken ble gjerningsmannen først oppdaget på et senere tidspunkt, og det var vanskelig for ofrene å vite at noe kriminelt hadde skjedd. I ranssituasjonen var det derimot helt åpenlyst at noe kriminelt var på gang.

Undersøkelser gjort av Yarmey og Yarmey (1997) har også vist at hukommelse for personkarakteristikk og utseende er betydelig unøyaktig for ikke – mistenkelige situasjoner. I deres studie ble personer spurt om detaljer vedrørende en person som de akkurat hadde møtt og som hadde spurt dem om veien til en annen plass. Dette ble gjort rett etter at forsøkspersonene hadde møtt personen, og resultatene viste at forsøkspersonene sine beskrivelser var til dels svært ukorrekte, med en høy feilprosent. I dette forsøket ble personene spurt rett etter hendelsen hadde skjedd. Til sammenlikning er det de færreste vitner som avhøres om personkarakteristika (eller vitner om dette i en rettssak) rett etter en hendelse har skjedd, og vi kan da selv tenke oss hvilke konsekvenser dette kan få.

Et annet funn innenfor vitnepsykologi er at vitner ofte gir gale positive identifikasjoner ved fotokonfrontasjoner (Brigham et al. 1982). Ikke nok med dette, mange vitner avgir positive identifikasjoner selv når gjerningsmannen ikke er tilstede. Levi (1998) fant at fire av ti vitner avgav en slik positiv identifikasjon når personen de hadde sett tidligere, ikke var representert i konfrontasjonen. Slike funn har man funnet i eksperimentelle situasjoner, så vel som i eksperimentelle situasjoner hvor de involverte ikke har ant at det har vært et eksperiment (Brigham et al. 1982). Dette er skremmende funn, og man kan spekulere på hvor mange mennesker som sitter uskyldig dømt i fengsel på grunnlag av slike feilvalg. Trolig er mørketallene store.

Noe annet som kan påvirke en vitneobservasjon, er de fysiske forholdene ved observasjonstidspunkt. Forskning på synssansen har vist at detaljsyn og evnen til å gjenkjenne objekter i miljøet varierer betydelig med fysiske forhold som lysnivå, avstand og tid. Fargeopplevelse vil også forandre seg ved ulike lysforhold. Fargeopplevelsen er styrt av to faktorer, nemlig lysets spektrale sammensetning, og lysnivået. Dagslys, lampelys og neonlys har alle ulike spektrale sammensetninger, og oppleves dermed forskjellig. Likeledes vil vår opplevelse av farge forandres etter ulike lysnivå. Går man for eks. fra dagslys til en mørk kjeller, vil fargene forandre karakter og etter hvert forsvinne, og man vil se alle farger som svart- hvitt. Ofte vil vitner bli spurt om hvilke farger det var på gjerningsmannens klær, og det er viktig i slike situasjoner å ta hensyn til lysforhold på det aktuelle tidspunktet (Magnussen, 2004). Vitnepsykologisk forskning har vist at vitner kan være svært dårlige på fargeangivelser (Munsterberg, 1908)

Drøfting av saken i lys av dette

I Torunn saken eksisterte det kun en observasjon av Moen utenfor hybelhuset natt til søndag 2.oktober, og det var drosjesjåfør KMS som mente han hadde sett Moen denne natten. Han hadde sett en person løpe på et fortau i retning byen, og han hadde da observert at denne personen hadde «langt, blondt og uflidd hår» (NOU 2007:7, s. 84). Ved konfrontasjon på politihuset plukket KMS ut Moen grunnet likhet i disse karakteristikene (NOU 2007:7). Det er mange tvilsomme aspekter ved denne vitneobservasjonen. For det første anslo KMS at han hadde sett Moen i tidsrommet mellom 01.30 og 03.30 (NOU 2007:7). Dette er en svært unøyaktig beskrivelse på når observasjonen ble gjort, og det er et slingringsmonn på hele to timer. Vi vet også at Moen ble observert med stor sikkerhet på stua i hybelhuset rundt 02.00 på natten av hybelvakten (NOU 2007:7), og dermed kunne denne observasjonen ikke gjelde Moen dersom observasjonen ble gjort i tidsrommet fra 01.30 til 02.00.

Videre vet vi fra forsøk i vitnepsykologi at vitner avgir positive identifikasjoner selv når gjerningspersonen ikke er tilstede i en konfrontasjon, og så mange som fire av ti personer vil kunne gjøre en slik identifikasjon (Levi, 1998). Forskning har også vist at selv om gjerningsmannen er til stede i konfrontasjonen, så vil allikevel mange velge ut feil person (Brigham et al. 1982). Med tanke på dette er det klart at politiet aldri skulle ha vektlagt vitneobservasjonen og identifikasjonen til KMS, og spesielt med tanke på at han husket få detaljer ved gjerningspersonen. Vi vet også at god og detaljert hukommelse er avhengig av stor oppmerksomhet på en situasjon/person, og at forsøk har vist at hukommelse for personkarakteristikk og utseende er svært unøyaktig for ikke – mistenkelige situasjoner (Yarmey & Yarmey, 1997). Det er høyst tvilsomt at KMS opplevde en lett joggende person langs et fortau midt på natta som en mistenkelig situasjon, uten at vi skal uttale oss for sikkert om dette. Uansett viser jo vitnepsykologi at mennesker er dårlig på karakterbeskrivelser av personer de akkurat har møtt (Yarmey & Yarmey, 1997), og i KMS sitt tilfelle, så observert han jo Moen på avstand og møtte han jo ikke akkurat på nært hold, noe som videre sår tvil rundt denne observasjonen.

Noe annet man kan peke på i denne situasjonen, er lysforholdene som rådde da observasjonen ble gjort. Moen skal ha blitt observert midt på natten (NOU 2007:7), da det er helt mørkt. Vi vet ikke om Moen ble observert i mørket, eller om det var gatelys rundt han, uansett så er ikke en slik observasjon like sikker som en observasjon gjort på dagtid. Forskning på synssansen

har jo nettopp vist at detaljsyn og fargesyn reduseres i mørket (Magnussen, 2004). Dette kan være med på å forklare at KMS husket få detaljer ved personen han så løpende på fortauet. Vi stiller også spørsmålsteget ved hans observasjon av at personen hadde blondt hår, da vi vet at alle farger oppleves som svart-hvitt i mørket (Magnussen, 2004). Igjen er dette litt avhengig av om det var god belysning da personen ble observert, og dette går ikke fram av noen saksdokumenter.

I forbindelse med Sigrid saken, tydet alle vitneavhør på at hun ble drept natt til 5. september, da Moen fremdeles var i Selbu. Ingen sikre vitneobservasjoner ble gjort av Moen natt til søndag 5. september. De eneste observasjonene som ble gjort av Moen rundt denne helgen, var av vitnene JT og ET, men disse har svært så usikker hukommelse for når de hadde sett han. Begge mente først at det måtte være snakk om 19. og 22. september, men dette endret de siden i avhør til å være 5. og 8. september (NOU 2007:7). At vitner endrer testamentene under politiavhør er ikke uvanlig, og dette skal vi ta for oss i kapittelet om falske tilståelser og suggestibilitet. Det er heller ikke helt uvanlig at vitner påberoper seg bedre hukommelse for episoder og hendelser over tid (Magnussen, 2004), og i dette tilfellet datoene for når Fritz Moen ble observert. Vitnene JT og ET ble over tid i avhør mer sikre på at de riktige datoene måtte være søndag 5. september og onsdag 8. september, selv om de tidlig i avhørene var rimelig sikre på at det måtte dreie seg om 19. og 22. september (NOU 2007:7). Selv om dette kan handle om press fra politiets side, så har man i vitnepsykologien observert at vitner en del ganger blir mer sikre på sine egne minner og at de i tillegg husker flere detaljer fra en episode jo lenger tiden går. Et kjent eksempel på dette er fra den såkalte «Karmøy-saken», hvor et av nøkkelvitne var mer sikker på at hun hadde observert den anklagede på et vist sted til et vist tidspunkt, og hvor hun husket flere detaljer fra episoden, ett år seinere under høringer i lagmannsretten sammenliknet med året før i tingsretten (Magnussen, 2004).

Man har i vitnepsykologisk forskning observert at tiden er en dempende faktor på minner, både for detaljer og for subjektiv pålitelighet (Magnussen, 2004). Christenson (1994) fant at når informanter ble bedt om å fortelle om en episode som skjedde den foregående lørdagen, og igjen fortelle om denne episoden ett år senere, så husket bare 10 % av personene episoden. Det eksisterer ingen gode eksempler fra forskningslitteraturen som viser at episodiske minner blir bedre og mer klare over tid. De eneste unntakene for dette er selvbiografiske minner som har blitt gjentatt mange ganger gjennom erfaring eller som muntlig repetisjon. For disse tilfellene kan hukommelsen være svært presis gjennom et helt livsløp. Observasjoner i straffesaker derimot, dreier seg ofte om tilfeller hvor vitnet har observert en ukjent person ved

en episode, og senere blitt kjent med at denne personen har begått en kriminell handling. Ved slike ikke-mistenkelige situasjoner er oppmerksomheten hos vitnet som regel lav, og dermed er også innkodingen for episoden og detaljer som regel dårlig. Hvor mye tidsvariabelen påvirker hukommelsen for en episode, er helt avhengig av hvor stor oppmerksomheten vitnet hadde for situasjonen. Minner fra situasjoner hvor vitnet har hatt lav oppmerksomhet, vil således bli svekket mye med tiden som går (Magnussen, 2004). At vitnene JT og ET var usikre på når de hadde observert Moen (NOU 2007:7), kan igjen tyde på at det var lite som var mistenkelig ved Moen da de så han. Hadde det vært noe mer mistenkelig ved han, ville de antakeligvis husket bedre og vært mer sikre på datoene. Vi stiller oss også litt skeptisk til at deres hukommelse for de riktige datoene ble bedre ettersom tiden gikk. Det går ikke frem av saksdokumentene om det var noen spesielle faktorer som bidro til at de endret mening om dette.

Moens Kognitive evner

I 1978 ble det gjennomført to undersøkelser av Moen ved bruk av tolk. I henhold til dette så konkluderte de to sakkyndige at Moen virket intelligensmessig til å være normalt utrustet, og syntes å fungere innenfor det normale gjennomsnitt, samtidig som de beskrev han som enkel. Den tredje rettsakkyndige beskrev også at Moens intelligensmessige evner var normale. Han hadde en meget god hukommelse, noe som gjorde at han kunne tidfeste og huske godt detaljer i sine beskrivelser. Moen ble i midlertidig også beskrevet som å oppfatte enkelte abstrakte begreper dårlig, noe som ikke var så merkelig tatt i betraktning at han ikke hadde hatt språkopplæring eller språklig kontakt med samfunnet de første 7 årene av livet sitt (NOU 2007:7).

Det er vanskelig å finne noen eksempler i NOU 2007:7 (2007) på at det ble foretatt noen intelligensstesting av Moen. Det kan således virke som det ble foretatt et klinisk skjønn når de sakkyndige vurderte Moens kognitive evner. I relasjon til dette skriver Rosenqvist & Rasmussen (2004) at i dag er man klarere i sine anbefalinger i forhold til psykometrisk testing, noe som muligens kan skyldes at det har vært flere uheldige saker der de psykiatriske sakkyndige har vurdert IQ utelukkende basert på klinisk skjønn, og i mange tilfeller gjort feilvurderinger som har ført til gjenopptagelse av saker og til erstatnings utbetalinger (Rosenqvist & Rasmussen, 2004).

Psykisk utviklingshemming kan ifølge ICD-10 manualen (WHO, 2000) beskrives som en tilstand med stagnert eller svekket utvikling av evner og funksjonsnivå, som særlig kjennetegnes av svekkede ferdigheter som uttrykkes i løpet av utviklingsperioden. Dette er ferdigheter som kan påvirke det generelle intelligensnivået, som eksempelvis det kognitive, språklige, motoriske og språklige ferdigheter (WHO, 2000). Ifølge Offernes & Lorentzen (2008) så er vurderingen av intelligens nødvendig for å kunne stille diagnosen siden reduksjon i intellektuelle funksjoner er et av diagnosekriteriene. ICD -10 beskriver 4 undergrupper av psykisk utviklingshemming, gradert etter IQ-nivå, F70. Lett psykisk utviklingshemming, F71. Moderat, F72. Alvorlig, og F73. Dyp, (WHO, 2000). Ifølge den samme diagnose manualen så kan de 4 undergruppene graderes etter testing av evnenivå, og IQ-nivået skal fastsettes ut fra standardiserte, evnetester som blir benyttet individuelt. I henhold til ICD-10 manualen så kan verdiene mellom 50 og 69 innebære lett utviklingshemming, en moderat utviklingshemming IQ-verdier mellom 35 og 49, alvorlig psykisk utviklingshemming IQ-verdier mellom 20 og

34, og en dyp psykisk utviklingshemming med IQ nivå som er under 20 (WHO, 2000). I henhold til moderne utredning av psykisk utviklingshemming hevder Offernes og Lorentzen (2008) at en standardutredning bør inkludere anamnese, utredning av intellektuelle evner og undersøkelse av adaptiv atferd. Videre så kan også testresultatene vurderes i tillegg med informasjon om personens praktiske evner.

Språklige utfordringer/bruk av tolker

Et sentral spørsmål i Moen-saken er også om det var noen som utredet hans døvhet, fikk han hjelp av tolk? Og hvordan ville moderne rettspsykologi har vurdert det og utredet døve personer. Moen ble meldt døv i 1949, og han var 70 % tunghørt, antagelig fra han ble født. Han kunne antagelig gjenta ord som ble ropt inn i øret hans (NOU 2007:7). Det kommer frem i NOU 2007:7 (2007) at Moen ikke hadde noe kontakt med andre døve, verken barn eller voksne, fra han var 1 og et halvt til han var 7-8 år. I de viktige årene da hørende barn lærer å snakke og forstå konkrete og abstrakte begreper og nyanser, levde Moen uten denne muligheten. Moen kunne kommunisere om enkle og konkrete forhold med språket ved at han leste hva de sa på munnen, og/eller ved at det ble benyttet lapper. En toveis - kommunikasjon ut over dette krevde bruk av tegnspråk og /eller døvetolk. For at det skulle være en forsvarlig behandling av rettssikkerheten i Moen saken, ble det utnevnt tolk til å bevare optimal kommunikasjon mellom partene. Derimot så har også sakkyndig døvepsykiater Føreland i NOU 2007:7 (2007) hevdet at Moens rettsikkerhet ikke ble godt nok ivaretatt under rettsforhandlingen i drapssakene. Dette mener hun ble forårsaket av at tempoet i rettsmøtene var høyt, og at hun derfor var sikker på at Moen ikke forsto hva som ble sagt. Hun mener at Moen forsto kun 20-30% av det som ble sagt. Samtidig blitt det i NOU 2007:7 (2007) oppgitt mange ulike eksempel på at Moen ikke forstod mange av de abstrakte begrepene som ble anvendt under avhør.

I relasjon til dette påpeker derfor Grønlie (2005) at tolken må arbeide med sin respekt for alt vi ikke vet om et medmenneske med svære kommunikasjonsvansker. Hun sier i boken sin at hvis tolken er overlegen eller har en invasjon av brukerens private sfære vil tolken kunne sår og svekke selvrespekten i en større grad enn de fleste vil være i stand til å tåle. I henhold til dette så påpeker hun samtidig at ingen er i større fare for å bli undervurdert og feiltolket enn døvblinde og andre døve med funksjonshemming. Moen hadde blant annet en lam høyre hånd i tillegg til døvhet, og hun skriver videre at ingen har derfor større behov for flinke og profesjonelle tolker. Ifølge Føreland i NOU 2007:7 (2007) er det svært vanskelig å være

sikker på at man virkelig har forstått døves språk, spesielt når det gjelder døve som ikke er så dyktige i det norske språket. I Moen saken fungerte en av de sakkyndige også som tolk i saken. I henhold til dette så kommer Rapporten, Rett til tolk, tolking og oversettelse i Norsk straffeprosess (2005) med kritiske bemerkninger til en slik sammenblanding. De mener at en slik uheldig sammenblanding av oppgaver og funksjoner vil svekke rettens arbeid. Videre må det være klart at funksjonen som tolk ikke kan kombineres med en oppgave som sakkyndig eller vitne, idet dette kan føre til habilitetsproblemer for tolken.

Lyd og bildeopptak

Rachlew (2009) påpeker at i overkant av 20 prosent av straffesakene der uskyldige dømmes for forbrytelser de ikke har begått, eksisterer det falske tilståelser. Kunne det vært annerledes om politiet og rettsvesenet hadde brukt lyd og video opptak i og etter avhørene med Moen? I relasjon til dette fremgår det av NOU 2007:7 (2007) at det forekommer lite bevis på at Moen ble utsatt for press eller manipulasjon i saken. Det er imidlertid flere eksempler på at det ble benyttet uheldige avhørsmetoder i saken, særlig ved vitneavhør. Derfor påpeker NOU 2007:7 (2007) at for å unngå uberettigede påstander om ulovlige og utilbørlige avhørsmetoder og for å forhindre bruk av slike metoder, kan anvendelsen av lyd og video opptak være et hjelpemiddel. I henhold til dette påpeker også rapporten at bruk av press og manipulasjon kan trolig føre til flere tilståelser (også falske) enn andre metoder. Rettssakkyndig Anne Regine Føreland i NOU 2007:7 (2007) er av den oppfatning at på grunn av Moen sitt handikap, sin problemfylte bakgrunn og isolerte plass i samfunnet, anses han som spesielt sensitiv for den type press han ble utsatt for i avhørene. Det vises blant annet til at det eksisterer sterke indikasjoner på at en av politibetjentene, som fikk den første og kanskje viktigste tilståelsen, hadde en svært offensiv stil. I relasjon til dette oppgir NOU 2007:7 (2007) at Moen forklarte til de rettssakkyndige under en udatert samtale å ha utført drapet, og mente at politibetjenten hadde presset ham til å tilstå.

I henhold til det vi vet i dag om press og manipulasjon under avhør så viser forskningen til Meissner og Kassin (2004) at aggressive metoder kan øke muligheten for falske tilståelser, og derfor ønsker de å finne metoder som kan hindre dette. I henhold til slike metoder kan bruk av video opptak være ønskelig, og forskningen til Kassin et al. (2007) påpeker at politietterforskere er utelukkende positive til å bruke video opptak i avhør. Samtidig er det viktig å identifisere mulige negative feilkilder ved bruk av video opptak (Lassiter, Ware, Ratcliff & Irvin 2009). Ifølge Lassiter & Irvin (gjengitt av Lassiter, Geers, Handley, Weiland

& Munhall, 2002, s. 868) kan slike feil innebære at det er bare er den mistenkte som blir filmet under avhørene og ikke etterforskningslederen eller andre aktører som måtte delta, dette påpeker også forskningen til Lassiter et al. (2002). Men i midlertidig så mener Lassiter et al. (2002) at dette kan reduseres ved riktig bruk av video opptak. Mye av denne forskningen er samtidig basert på simulerte situasjoner, som vanskelig kan generaliseres til ekte situasjoner. Lassiter et al. (2009) prøver derimot og undersøke om kamera bias kan forekomme også i ekte situasjoner, og således redusere generaliserbarheten av funnene.

Drøfting av saken i lys av dette

I denne diskusjonen kommer vi videre til å drøfte om saken forhåpentligvis hadde fått et annet utfall hvis man hadde tatt i bruk dagens kunnskap. Dette vil vi undersøke i lys av kognitiv kunnskap, språkoppfattelse og bruk av lyd og bilde. Vi vil begynne diskusjonen med å fokusere på intelligenstesting, deretter se nærmere på Moens funksjonshemminger som hans døvhet og reduserte språkoppfattelse, for til slutt å undersøke om lyd og bildeopptak kunne ha spilt en viktig rolle.

Intelligenstesting

Ifølge Rosenqvist & Rasmussen (2004) ligger grensen for utilregnelighet omkring en IQ på 55. De påpeker videre at det er svært viktig at det blir foretatt psykometrisk testing for å ha et bedre grunnlag i vurderingen av IQ nivået. Dette har tidligere bare vært mer eller mindre uttalt i rettspraksis, og at i dag ønsker man helst å benytte psykometrisk testing (Rosenqvist & Rasmussen, 2004). De mener årsaken til dette er at man har sett i flere uheldige saker at de psykiatriske sakkyndige har vurdert IQ utelukkende ut fra klinisk skjønn, og at det har blitt gjort gale vurderinger i flere saker som har ført til gjenopptagelse av saker og erstatningsutbetalinger. Det å foreta intelligenstesting av kognitive ferdigheter hos utviklingshemmende kan inneholde flere feilkilder. Dette kan for eksempel innebære at språkferdighetene hos de psykisk utviklingshemmende kan føre til målefeil. I Moen saken konkluderte de sakkyndige blant annet med at han virket intelligenmessig til å være normalt utrustet, syntes å fungere innenfor den normale variasjonsbredden, samtidig som han virket enkel (NOU 2007:7).

Samtalene med Moen foregikk ved tolk, og de sakkyndige NOU 2007:7 (2007) mente at Moen hadde en svært god hukommelse for både for eldre og nyere ting, og hadde en ganske

skarp iakttagelsesevne. Men Moen viste svakheter på abstrakte begreper. Dette mente en av de sakkyndige ikke var så merkelig, i henhold til Moens dårlige språkopplæring. Rosenqvist og Rasmussen (2004) hevder i midlertidig at når psykisk utviklingshemmede blir vurdert klinisk og man prøver å vurdere evnenivået uten noen psykomotorisk test, så kan det tyde på at de som har et godt språk blir overvurdert. Videre kan språklige ressurser kompensere for en mer alvorlig intelligensmessig funksjonshemming, og at de med dårlige språklige evner kan derfor ofte bli undervurdert. I henhold til utredningen av personer med språklige problemer så anbefaler Offernes & Lorentzen (2008) non -verbale prøver som for eksempel Leiter International Performance Scale- (Leiter-R) som å være et bedre alternativ overfor personer som har hørselshemninger, redusert forståelse for verbalspråk eller en fremmedkulturell bakgrunn, enn mer tradisjonelle intelligens tester. Ved utredning av utviklingshemming bør det også vektlegges anamnese, og undersøkelse av adaptiv atferd (Offernes og Lorentzen, 2008).

Videre påpeker de samme forfatterne at denne non -verbale testen har en god psykomotorisk kvalitet som i stor grad brukes for å vurdere voksne, selv om normene bare går opp til 20 års alder.

Språklige utfordringer/bruk av tolker.

Moen var på en rekke ulike institusjoner i løpet av livet sitt før han ble fengslet. De språklige problemene hans var velkjente, og Moen hadde en holdning som mange døve hadde, at hørende er best, de er viktige personer, autoriteter som er viktig å forholde seg til NOU 2007:7 (2007). Da Moen ble siktet for de to straffbare handlingene ble de språklige problemene så omfattende at det var viktig at det ble oppnevnt tolk under avhørene til hjelp for å avgjøre om han var gjerningsmann eller ikke. Det var viktig under avhørene at Moen og politietterforskerne forstod å kunne kommunisere med hverandre. Derfor ble det oppnevnt tolker som kunne oversette det Moen fortalte til politi etterforskerne. Domstolloven av 1915, § 135 fastslo at hvis det var noen som skulle delta i forhandlingen og ikke kunne norsk, skulle det oppnevnes tolk som retten hadde oppnevnt eller godkjent (jf.domstolloven § 135).

I relasjon til dette oppgir NOU 2007:7 (2007) at mange ulike personer har vært brukt som tolker i tilknytning med politiavhørene, rettssakene og ved undersøkelser av de sakkyndige. Videre sier den samme rapporten at (2007:7) at noen av disse har vært kjent med tegnspråk på

grunn av nær relasjon med døve. Flere av tolkene har vært i stillinger som døveprester, andre tolker hadde en profesjonell opplæring i tolketjenester. Videre påpeker denne offentlige utredningen at ved de fleste politiavhørene var det en politibetjent som var tolk (NOU 2007:7) Ved utvalgets intervju med en av politibetjentene i 2006 oppga han at han hadde vokst opp med døve foreldre, og hadde fra tidlig av lært seg å bruke døve språk. I tillegg til at tiltalte hadde krav på tolk mener NOU 2007:7 (2007) at det er et selvsagt krav at tolkningen må ha en kvalitet som gjør at tiltalte kan forstå spørsmålene, og at det tiltalte meddeler, blir oversatt korrekt. I henhold til det vet vi fra NOU 2007:7 (2007) hadde Moen problemer med å forstå begrepet sannhet.

Under hovedforhandlingenes første dag i Torunn-saken ble Moen bedt om å fortelle sannheten. I tråd med dette så tyder NTB Journalist Skjalg Fremos samtaler med utvalget som stod bak rapporten på at ingen kunne makte å få forklart Moen hva ordet sannhet betydde.

Under avhør av en av politibetjentene som fungerte som tolk i 2000 så svarer han bestemt ”nei” på at Moen ble ledet på noen måte til å forklare seg som han gjorde (Sandberg, 2007). Han antok at Moens forklaringer var frie fortellinger utefra hans hukommelse. Men en av politibetjentene sa selv at han en gang truet Moen under avhør (Sandberg, 2007). Videre hadde den samme politibetjenten vurdert Moen til å være variabel i sine forklaringer. Politibetjenten var da sikker på at Moen hadde startet å lyve og var blitt sint. Politibetjenten hadde da slått i bordet, og hadde sagt til Moen at han måtte starte og snakke sant igjen. Han hadde også sagt til Moen ved et senere tilfelle at Moen måtte snakke sant for retten og ikke lyve der. Det kan virke som Moen ble oppfordret under avhør å fortelle den fulle og hele sannheten. Politibetjenten skulle ha slått i bordet under politiavhør når tolken antok at Moen løy.

En av de sakkyndige i Moen saken hadde også oppgaven som tolk. I dag kunne muligens denne sammenblandingen av roller ha vært unngått. I henhold til dette så kommer Rapporten, Rett til tolk, tolkning og oversettelse i Norsk straffeprosess (2005) med kritiske bemerkninger til at sakkyndige også kan praktisere som tolker.

Dette kan innebære habilitetsproblemer for tolken. I rapporten legger arbeidsgruppen til grunn at dersom det er ønskelig å bruke tolken som vitne eller sakkyndig, må tolken fratres av habilitetshensyn, på grunn av at dette vil vanskeliggjøre en forsvarlig tolkning og medføre en uheldig sammenblanding av roller. Av rapporten kommer det frem at det er viktig å huske at

tolken ikke har et ansvar for innholdet i det som skal tolkes, fordi det ansvaret hører til den som snakker (Rett til tolk, tolkning og oversettelse i Norsk straffeprosess, 2005). Tolkens oppgave inkluderer bare i å tolke det som blir sagt av samtalepartene, uten å vurdere eller bedømme budskapets moral eller sannhet. Tolken skal ikke gjøre oppmerksom på selvmotsigelser eller unøyaktigheter som kommer til uttrykk, men bare tolke dem. Det kommer også frem at tolkens nøytrale stilling gjør at han/hun ikke kan utføre andre oppgaver under tolkeoppdraget enn å tolke. Videre skal ikke tolken svare på spørsmål om noen av partenes forhold, eller tale noen parts sak, ikke heller fungere som fullmektig (Rett til tolk, tolkning og oversettelse i Norsk straffeprosess, 2005).

Grønlie (2005) skriver at bruken av tegnspråk kan være problematisk for den som ikke håndterer flytende tegnspråk og videre at for den som måtte lære å erkjenne sin døvhet i mer voksen alder, kan det være vanskelig å lære tegnspråk. I relasjon til dette oppgir Sandberg (2007) at Moen hadde en veldig dårlig språklig opplæring de første årene av livet sitt. Videre skriver han at Moen ikke fikk noen skoloring i tegnspråk. De første årene av livet sitt hadde ikke Moen noen muligheter til å kommunisere med andre, og dette kan forklare hans mangelfulle oppfattelse av ord og begreper (NOU 2007:7). Videre påpeker de at kommunikasjonsproblemene hos Moen kunne komme av manglende utdanning og mulige kognitive begrensninger. Slik språklig deprivasjon blir særlig tydelig ved bruk av abstrakte begreper som gjerne inkluderer metaforer, som vurderes som en mer avansert kommunikasjonen enn kommunikasjon om konkrete gjenstander og prosesser (NOU 2007:7). I dag vet vi fra professor Arnfinn Muruvik Vonens betraktninger til gjenopptagelseskommissjonen at det kunne tyde på at det forekom noen misforståelser under avhør mellom Moen og tolken (NOU 2007:7).

Vonen ble forelagt en tilfeldig rapport fra et avhør av Moen og bedt om å begrunne for prosessen frem til et nedtegnet avhør forelå (NOU 2007:7). I relasjon til denne redegjørelsen svarer Voen at enkelte grammatiske forskjeller mellom norsk tale/ skriftspråk og norsk tegnspråk lett kan resultere i misforståelser mellom den døde og tolken(e). Voen oppgir i NOU 2007:7 (2007) at man heller ikke kan se bort fra at deler av fremstillingen er (rester av) en slags innpasset eller instruert tilståelse, som står i motsetning til Moens påfølgende avvisning av skyld. Slike flertydigheter i utskriften kan både komme av en eventuell særegen måte å bruke norsk tegnspråk på fra Moens side og muligens en ufullstendig beherskelse av nyansene i norsk tegnspråk hos tolkene. Grønlie (2005) mener at dette problemet til en viss grad kan reduseres ved at skrivetolkning og TSS-tolkning (tegn som støtte til munnnavlesning)

nå fremheves i tolkestudiet og ved at man i utviklingen av tolketilbudet tar på alvorlig mulighetene for å kunne bestille tolk ut i fra brukerens spesielle behov. I midlertidig påpeker Grønlie (2005) at dette kan være komplisert i et grisgrendt land med få tolker, få store byer og liten befolkningsskonsentrasjon.

Andre aktører påpeker fordelene med TSS-tolkning. Ifølge Berge & Raanes (2008) vises det til at TTS kan være en god og effektiv måte å gi sterk tunghørte mulighet til å erfare en enklere kommunikasjonssituasjon. Ved bruk av enkelttegn og tydelige munnbevegelser prøver man å gjøre talen forståelig, som en støtte for å kunne munn avlese det som sies. I dag vet vi også at TSS fra 1990 ble inkludert i tolkeutdanningen for døve, døvblinde og døvblitte (Berge & Raanes, 2008). Føreland påpekte i NOU 2007:7 (2007) at døve som en kompensasjon av en manglende sans er mer visuelle, eller dyktigere til å bruke øynene enn de hørende: Hun sier at de leser ansiktsuttrykk i mye større grad enn hørende. Siden TSS er en måte å visualisere det man sier til hørselshemmede, så kan det tenkes at hvis vi i dag hadde tatt i bruk TSS så hadde kommunikasjonen ført til mindre misforståelser. Men det er i midlertidig en nødvendighet at man kan norsk for at man kan oppfatte det visuelt (Grønlie, 2005). Det kan være vanskelig å sammenligne med Moens situasjon, siden det blir beskrevet at han hadde store språklige problemer, men ingen holdepunkter for at han ikke kunne norsk.

Anne Regine Føreland har som kjent sagt at Moen forstod svært lite av det som ble sagt under hovedforhandlingene (NOU 2007:7). Ifølge Føreland (1994) ble det aldri kontrollert om han virkelig hadde forstått, ved å undersøke om hva som var blitt sagt. Det er vanskelig å spørre om dette hele tiden, men Føreland (1994) mener Moen burde vært spurt om han forstod det mest relevante. Føreland (1994) oppgir at Moen fryktet situasjonen, og ønsket å vise at han ikke var dum. Han så at dommerne ble opprørte når han trengte tid på å forstå spørsmålene. Hun var usikker på hvor Moen egentlig forstod av det som foregikk, og hun fikk en oppfatning av at han ofte svarte ja på spørsmål han ikke forsto innholdet av. Hun påpeker at lovens håndhevere ikke hadde nok kjennskap til å forstå at kommunikasjonen var altfor dårlig. Siden Moen bare nikkete bekræftende på deres spørsmål, så tolket de dette som at han forstod. Ifølge Føreland (1994) kan man i stedet undersøke seg om at den døve har forstått, ved at han kan gjengi hovedtrekkene av innholdet. Dette ble aldri gjort i hovedforhandlingene mot Moen.

Bruk av lyd og video opptak

Da Moen ble dømt for de to drapene var det ikke vanlig å bruke lyd eller bildeopptak (NOU 2007:7). Men kunne saken fått et annet utfall hvis vi hadde tatt i bruk slike metoder i dag. Da drapssakene ble gjenopptatt i lagmannsretten i 2001, og Moen på nytt ble avhørt, ble profesjonelle tegnspråktolker anvendt. Det ble foretatt lyd og bildeopptak av Moens forklaring slik at tolkene hadde mulighet til å kvalitetssikre tolkingen. Moen kom tidlig i forklaringene inn på Sigrid saken, og han opplyste om sin tur til Selbu 4 og 5. September. Da han fortsatte med å forklare seg om de nevnte datoene, tolket tolkene og domstolen først at Moen tilstod overfallet og drapet på Sigrid. Ved å gå gjennom video opptakene av forklaringen oppdaget at man hadde tolket alvorlig galt. Feilen bestod i at tolkene ikke hadde oppdaget at Moen først forklarte seg om noe selvopplevd, for deretter for å forklare seg om det som skulle ha skjedd med Sigrid Heggheim. I henhold til dette skriver NOU 2007:7 (2007) at denne misforståelsen ble oppdaget på grunn av at avhøret var tatt opp på video. Samtidig skriver NF-rapport nr. 11/2010, at det blir enklere å forstå at denne misforståelsen kunne forekomme under avhør i 1977, når den samme misforståelsen oppsto i 2001.

I relasjon til dette skriver de videre at *”denne tilståelsen” var det som i sin tid utgjorde grunnlaget for siktelsen mot ham i Sigrid-saken, og som medførte siktelse også i Torunn-saken* (NF-rapport nr. 11/2010 s. 104). Sandberg (2007) påpeker mye av det samme når han sier at da Moen begynte å forklare seg om drapet, forstod ikke tolkene til å begynne med at han ikke lenger snakket om seg selv, men om drapsmannen. De antok at det fremdeles var seg selv han snakket om, da han beskrev drapet. Denne gangen ble misforståelsen avdekket, i kontrast til i den opprinnelige rettsaken, hvor tolken var en politibetjent, hvor hans eneste kvalifikasjon var at han hadde døve foreldre (Sandberg, 2007).

Forsøksprosjekter med lydopptak både ved politiavhør og under hovedforhandlinger i straffesaker, har vært gjennomført med oppfordringer om at tiltakene gjøres varige. I flere land brukes det nå opptak, og EU-kommisjonen har anbefalt å gjøre opptak av rettsmøter og politiavhør obligatoriske dersom tolk er benyttet (Rapport til rett til tolk, tolking og oversettelse i Norsk straffeprosess 2005). I ” Rapporten rett til tolk” påpeker arbeidsgruppen (2005) at i Norge eksisterte det en prøveordning fra 1998 til 2002 hvor 598 politiavhør ble tatt opp, eller forsøkt tatt opp med lyd eller bilde. Bakgrunnen var et brev fra Forsvarergruppen av 1977, hvor det ble tatt opp de mange utfordringene i forbindelse med gjennomføring og nedtegning av forklaringer for politiet, og senere bruk av disse i retten. Erfaringene fra prøveordningen var så gode at styringsgruppen blant annet oppfordret anskaffelse av

lydopptak og at bruken av video opptak bør vurderes under etterforskning av alvorlige volds saker (Rapport rett til tolk, tolking og oversettelse i norsk straffeprosess, 2005). Videre påpeker arbeidsgruppen at ved 50 av avhørene i prosjektet var tolk tilgjengelig. Erfaringene var at alvorlige problemer med tolking i politiavhør ble oppdaget, og at lyd og video opptak kom til uttrykk som en rettssikkerhetsgaranti i saker hvor tolk kunne bli benyttet.

I dag vet vi at det kan forekomme alvorlige feil i avhørene hvis det finnes forutinntatte holdninger som tilsier at den mistenkte er skyldig (Roberts, 2012). Denne holdningen kan føre til at man leter etter støtte til sine antagelser og ignorerer annen type informasjon. I henhold til det så kan de redusere sannsynligheten for å identifisere andre mistenkte i saken eller at den mistenkte frikjennes. Andre forskere som Meissner & Kassin (2004) påpeker at gjentagende aggressive metoder under avhør kan øke mulighetene for falske tilståelser. Derfor argumenterer de for at det er viktig å kunne finne metoder som reduserer denne muligheten, og identifisere hvilke metoder som kan opprettholde tendensen. De påpeker at det er en rekke fordeler med at å bruke video opptak av hele og alle intervju. Som for eksempel at video opptak kan gi et objektivt og nøyaktig opptak av alt som blir sagt, noe som vanligvis kan være en uenighet mellom aktører som er innblandet i saken.

Resultater fra forskningen til Kassin et al. (2007) på at politietterforskere kan være positive til å benytte elektroniske hjelpemidler i avhørssituasjonen. Dette baseres på resultatet de fikk fra et spørreskjema som de sendte ut til 631 politietterforskere. Resultatet tydet på at 81 % av politietterforskerne mente at avhørene burde bli tatt opp, aller helst ved video opptak, deretter lydopptak, og til sist transkripsjon. Ifølge Lassiter et al. (2009) kan at slike positive effekter demme opp for mulige negative effekter i forhold til video opptak og gjøre det enklere å utføre avhør i dag. Imidlertid poengterer Lassiter et al. (2009) videre at om slike negative effekter eksisterer og blir identifisert, så kan det utvikles politi teknikker som kan være med å minimalisere, og mulig eliminere påvirkningen deres.

I henhold til de mulige negative effektene av videoavhør så påpeker Lassiter et al. (2002) at hvis kameraet fokuserer bare på den mistenkte under avhør kan dette føre til uheldige konsekvenser. Dette kan innebære at deltagere antar en større grad av frivillighet dersom bare den mistenkte blir filmet. I kontrast til at avhøret blir filmet med forskjellige kameravinkler. De mener at det er viktig at ikke bare hele avhøret blir tatt opp, men også at kameraet har en nøytral posisjon. Men imidlertid oppgir Lassiter et al. (2002) at det allikevel er viktig at man

bruker video opptak i avhør og beviser fra opptakene etterpå. Siden forskningen deres viser at hvis kamerat fokuserer like mye på både den mistenkte og etterforskeren kan bedømmelsene være jevnbyrdige med mer tradisjonelle metoder som lydopptak og transkripsjoner. De skriver at video opptak ikke i utgangspunktet er feilbarlig, men det er måten man foretar video opptak på som kan føre til denne feilen. Det argumenteres med at fordelene med et mer detaljert opptak kan bare forekomme hvis den avhørte og etterforskeren blir filmet like mye. Omfattende vitenskapelige bevis tyder på at dette ikke bare er en mulighet, men faktisk en realitet som eksisterer (Lassiter, 2002; Munhall, Geers, Weiland & Handley, 2001). Lassiter et al. (2002) påpeker samtidig en del svakheter med sin egen forskning. Dette handler om at eksperimentet de brukte ikke inneholdt faktiske beviser fra ekte tilståelse, faktisk sak, eller en ekte jury. Derfor sier de at man bør være forsiktig med å generalisere disse funnene til ekte situasjoner.

Lassiter et al. (2009) kritiserer en del av denne tidligere forskningen på grunn av at dette fenomenet er basert på simulering. Derfor mener de det er lite empirisk evidens for at resultatene fra simulerte situasjoner med video opptak kan generaliseres til ekte situasjoner. Formålet med forskningen til Lassiter et al. (2009) ble derfor å undersøke om fenomenet faktisk eksisterer i en ekte situasjon. Funn fra forskningen til Lassiter et al. (2009) viser at «the camera bias» kan eksistere i ekte så vel som simulerte situasjoner i avhør av mistenkte.

Avhørene

I dette kapittelet vil vi se litt på temaene falske tilståelser og suggestibilitet og hvordan dette kan knyttes opp mot Fritz Moen saken. Vi vil først gå litt nærmere på Fritz Moens tilståelser i politiavhør og i samtale med de sakkyndige, for så å presentere teori for de nevnte temaene.

Etter at Sigrid Heggheim ble drept høsten 1976, ble Moen som en del andre moduskontrollert av politiet. På dette tidspunktet var han under fri soning for blotting. Det ble ikke rettet noen videre mistanke mot Moen etter denne prosessen. Det var først etter at Moen innrømmet drapet på Torunn Finnstad høsten 1977 at han også ble mistenkt for drapet på Sigrid. Dette skyldtes at politiet så en rekke likheter mellom de to drapene, og mente i så måte at det måtte være snakk om samme drapsmann (NOU 2007:7).

Under deler av etterforskningen hadde ikke Moen noe forbud mot å lese aviser eller høre på radio. I flere av avhørene fortalte også Moen at han har lest om drapene i avisen. Ved en del avhør ga han også uttrykk for at det han fortalte, var basert på hva han hadde drømt, som igjen var basert på det han hadde lest i avisen (NOU 2007:7). Det kan derfor virke som om Moen hadde vanskeligheter med å skille mellom drøm og virkelighet, og at dette bidro til at han tilsto falskt. Vi vil nå gå inn på noen av de mest sentrale avhørene som førte til siktelsen mot Moen.

Taktisk etterforskning rettet mot Moen i Torunn saken

Første avhør av Moen ble igangsatt kl. 13.30 fredag 7. oktober 1977. I avhørsrapporten går det ikke frem om Moen hadde tolk i begynnelsen, men det står beskrevet at han hadde tolk fra kl. 17.30. Avhøret varte frem til 22.00. I avhøret ble Moen spurt om han visste hva som hadde skjedd i helgen, og han svarte da at han hadde lest at en kvinne hadde blitt drept. Videre forklarte han at han hadde vært på hybelhuset hele kvelden den 1.oktober, og at han hadde gått og lagt seg 00.30. I dette avhøret innrømmet han også å ha blottet seg for flere kvinner i nærheten av Stavnebrua, og ved et tidspunkt også å ha antastet en kvinne. I avhør dagen etterpå gjentok Moen disse hendelsene (NOU 2007:7).

I avhør søndag 9.oktober ble spørsmålene rettet mot Torunn drapet, og det var her Moen kom med sin første ”delvise” tilståelse. Episoden står beskrevet slik i avhørsrapporten:

«Rapportskriveren: Ved 15-tiden i dag, søndag 9.10.77 ble siktede sulten. Han hadde lyst på middag. Politibetjenten gikk ut for å ordne med maten. Da politibetjenten var ute for å gjøre dette, gikk jeg frem til siktede, bøyde meg ned for at han skulle kunne lese på munnen og sa til siktede: «Kan du høre hva jeg sier nå?» Siktede nikkete med hodet og sa «ja». Jeg sa da: «Det er så mye bedre for deg å fortelle sannheten, du vil føle en lettelse etterpå.» Siktede nikkete på hodet, han var enig i dette. Jeg sa: «Jeg tror at du drepte henne, det er vel mye bedre å fortelle det, hvis du har gjort det, vil du ikke fortelle meg hvordan?» Siktede nøyte, og jeg gjentok spørsmålet, helt sakte. Han nikkete da på hodet og sa: «Jeg vil fortelle det etter middag.» Jeg sa da: «Er du enig i at du drepte henne?» Han nikkete på hodet og sa «Ja». Jeg sa: «Vi venter til etter middag, så kan du fortelle hvordan du gjorde det.» Siktede nikkete med hodet. Siktede hadde hele tiden på seg sitt høreapparat.» (NOU 2007:7, s. 69).

Da avhøret fortsatte benektet Moen at han hadde drept Torunn, og på dette tidspunktet var også en døveprest hentet inn for å bistå. Senere i avhøret ble Moen igjen spurt om sine tidligere uttaleser, og om han husket at han hadde innrømmet å ha drept Torunn. På dette spørsmålet svarte han ”ja” og videre ”ja, jeg drepte henne, men det er foreløpig, hvor er stedet, der eller der?” (NOU 2007:7, s.69). Klokket 01.00 overtok en annen politibetjent avhøret. Av avhørsrapporten går det frem at Moen innrømmet drapet på Torunn, men at han fortalte at det hele var en drøm. Han beskrev også en rekke detaljer fra overgrepet som ikke samsvarte med den virkelige hendelsen (NOU 2007:7).

Ved avhør den 11.oktober, ble Moen spurt om han hadde noen nye opplysninger om Torunn drapet. Igjen nevnte han at han hadde drømt om hva som hadde skjedd. Han beskrev videre at han den aktuelle natten hadde forlatt hybelhuset og stilt seg ved en sti i nærheten av Stavnebrua. Her hadde han observert en jente som kom gående. Han hadde fulgt etter henne og prøvd å forgripe seg på henne, noe han ikke hadde klart og som hadde endt med at han dyttet henne over rekkverket slik at hun ramlet på noen steiner under broen. I dette avhøret presiserte han også at han ikke var ansvarlig for Torunn sin død (NOU 2007:7).

Et av de mest sentrale avhørene mot Moen kom den 16.oktober. I dette avhøret kom Moen med en relativt detaljert beskrivelse av hva som hadde skjedd og som i ”store” trekk samsvarte med de tekniske funnene. Her beskrev han hvordan han hadde fulgt etter en kvinne over Stavnebrua, angrepet og mishandlet henne, dyttet henne ned en skremt, før han så hadde hatt samleie med henne, og deretter kastet henne ut i elva. Han forklarte også at han hadde hatt sædavgang, noe som samsvarte med de tekniske funnene. Derimot husket han ikke detaljer om kvinnen, som om hun hadde hatt kort eller langt hår, hva slags hårfarge hun hadde, om han hadde tatt av henne klærne på overkroppen, hva slags jakke hun hadde, hva slags sko hun hadde på seg og om hun hadde på seg sko da han kastet henne i elven (NOU 2007:7).

Den 17.oktober møtte Moen i retten. Her benektet han å ha drept Torunn Finnstad, og han benektet å ha vært på Stavnebroa natt til 2.oktober. Han beskyldte også politiet for å ha slått i bordet til han under flere avhør. Senere denne dagen ble det gjort nye avhør, hvor Moen igjen innrømmet drapet og ga sammen beskrivelse som dagen før. På dette tidspunktet gikk politiet ut med en pressemelding hvor de annonserte at en mann var varetektsfengslet og siktet for drapet på Torunn Finnstad (NOU 2007:7).

Fra dette tidspunkt begynte avhørene gradvis å handle mer om Sigrid saken. Samtidig kan en se at Moen fortsatte å veksle mellom å innrømme og benekte drapet på Torunn Finnstad. Flere ganger beskrev han hvordan han har drømt om det som har stått i avisen, og for så å fortelle dette til politiet som en innrømmelse. Andre ganger tviholdt han på at det hans innrømmelser var sanne, og at det overhodet ikke hadde vært noen drøm. Denne tvetydigheten gjorde det antakeligvis vanskelig for politiet å stadfeste om han snakket sant eller ikke. Et annet interessant poeng som en kan merke seg gjennom de mange avhørene, er hvordan Moen ved flere anledninger nevnte at politiet presset han og maste, og ved ett tidspunkt ga han også uttrykk for at han signerte en tilståelse for å bli ferdig med maset (NOU 2007:7).

Moen ble på et tidspunkt konfrontert med snoren som ble funnet rundt halsen på drapsofferet. Til dette repliserte Moen at han aldri hadde brukt noen snor, og at det ville være umulig for han å bruke en snor ettersom han var delvis lam i høyre arm. Under en rekonstruksjon for Torunn drapet, stilte Moen også spørsmålsteget ved gjennomføringen av drapet og hans defekte arm. Han hadde tidligere beskrevet at Torunn hadde blitt dratt over skytterbanen bort til elven etter at hun var bevisstløs, men etter å ha tenkt seg litt om mente Moen at han umulig hadde greid å gjennomføre det med sin svake arm (NOU 2007:7).

Taktisk etterforskning rettet mot Moen i Sigrid saken

Mistanken mot Moen i forbindelse med Sigrid saken oppstod delvis fordi Moen etter hvert under avhør begynte å snakke om Sigrid saken parallelt med at han ble avhørt for Torunn drapet, og delvis fordi de to drapsmetodene var såpass like. Allerede den 7.oktober nevnte Moen Sigrid under et avhør, hvor han da spurte om politiet hadde noen spor og hvor langt de hadde kommet i etterforskningen. To dager senere, under et avhør den 9.oktober, skrev også Moen på en serviett: ”1976, Sigrid Heggheim, på klæbuveien, F. A herberget” (NOU 2007:7, s. 173-174). På direkte spørsmål om han hadde drept Sigrid, nikket Moen voldsomt på hodet og pekte mot himmelen og skoene sine. Politibetjenten tolket det dit hen at Moen signaliserte regnvær og at politiet kunne finne fotavtrykk etter skoene hans fra funnstedet (NOU 2007:7).

Det store problemet med denne teorien var at Moen var i Selbu på det tidspunktet hvor Sigrid skulle ha blitt drept. Som vi vet, endret politiet etter hvert sin oppfatning om drapstidspunktet, til at det kunne ha skjedd søndag kveld den 5.september eller natt til mandag 6.september. I starten av avhørene fortalte Moen at han ikke visste hvor Sigrid hadde blitt funnet. Han ble så fortalt at hun hadde blitt funnet i nærheten av en skole på Nidarvoll. Han ble også gjort oppmerksom på at vitner hadde sett han i nærheten av funnstedet ved to ulike anledninger, stående på to ulike bussholdeplasser. I starten nektet Moen for dette, men etter hvert som avhørene gikk videre innrømmet han å ha vært på disse bussholdeplassene ved to ulike anledninger (NOU 2007:7).

Ved begge tilfellene skal han ha besøkt en venn som bodde i området. I starten mente han at datoene måtte ha vært søndag 19. september og onsdag 22.september, men da han ble konfrontert med at et vitne hadde sett han på en bensinstasjon i nærheten av funnstedet søndag 5.september, endret han forklaring. Han mente nå at dette var riktig dato, og at han hadde vært innom vennen på ettermiddagen, men at vennen ikke var hjemme. Han hadde så dratt inn til byen for å lete etter en annen venn utover kvelden. Videre mente han først og ha møtt på denne vennen på et utestedet, men endret så forklaring til at han hadde gått rundt i byen og lett til seint på kvelden, uten å finne han. Han gikk så tilbake til herberget, hvor han var hjemme rundt kl. 23.30. Moen fastholdt sin tidligere forklaring om at han hadde blitt kjent med Sigrid saken gjennom å ha lest adresseavisen og arbeideravisen mandag 13.september 1976 (NOU, 2007: 7).

Etter disse avhørene ble det en lang pause i etterforskningen mot Moen i forbindelse med Sigrid saken, og det ble ikke gjennomført nye avhør på nærmere to år. Årsaken til dette er noe diffus, og det hevdes at Moen var så langt nede etter dommen i Torunn saken at politiet lot det vente. Da avhørene igjen ble satt i gang høsten 1980, fastholdt Moen sin tidligere forklaring om at han var uskyldig. Av en eller annen grunn endret han denne forklaringen, og fortalte politiet at han kvelden søndag 5.september hadde drukket øl og brennevin, og vandret rundt i området ved Sunnland skole (nærheten av funnstedet), hvor han hadde fulgt etter en jente som gående. Han hadde angrepet denne jenta med en ølflaske, dratt henne rundt skolebygningen og slått hodet hennes mot en vegg. Da hun var bevisstløs hadde han så forsøkt å ha samleie med henne, uten at han hadde klart dette. Han hadde så fått selvmordstanker og kuttet seg opp både i ansiktet og på magen. Han hadde også kuttet opp henne med glasset. Han husket ikke å ha brukt noe snor eller gjort noe med halsen hennes. Han hadde så kastet noe gress over henne og dratt hjem (NOU 2007:7).

I nye avhør fortalte Moen at han ikke hadde kuttet henne eller seg selv med skåret fra flasken, og han forklarte at han hadde kvelt henne med jakkeermet fra regnjakka. Han fortalte også at han var usikker på om det var sand eller gress der han hadde lagt henne ned. Beskrivelser av hva slags tøy Sigrid hadde på seg, varierte fra avhør til avhør, og generelt viste han liten hukommelse for dette. Moen ble gjentatte ganger spurt om hva han hadde brukt til å surre rundt halsen på offeret, og hver gang svarte han jakkeermet. Han ble også spurt gjentatte ganger om han hadde brukt en snor fra regnjakka til dette (det som ble funnet av politiet), men han svarte nektende på dette hver gang. Han sto også på sin forklaring om at han ikke hadde hatt samleie med jenta, ettersom han hadde vært for beruset til å klare dette. Dette samsvarte dårlig med funnene av sæd i underlivet til offeret. Det ble også konkludert fra en åstedsrapport, at funnene på offeret samsvarte dårlig med Moens forklaring av hendelsesforløpet (NOU 2007:7).

Moens samtaler med sakkyndige

Høsten 1980 hadde Moen samtaler med to rettspsykiatere. Her gjentok han flere ganger at han var uskyldig, og at han hadde innrømmet de to drapene på grunn av mas og at politiet hadde slått i bordet under avhør. Han presiserte også at han ikke kunnet ha drept Torunn på grunn av sin defekte arm. Det som nok en gang kompliserte ting, var at han ved en av samtalene fortalte om hvordan han drepte Sigrid som i stor grad samsvarte med de forklaringene han hadde gitt til politiet. Han trakk så denne tilståelsen tilbake noen dager seinere, og sa at han hadde alibi for drapstidspunktet. De to sakkyndige konkluderte med at Moen led av mangelfullt utviklede og varige svekkede sjelsevner (NOU 2007:7).

En døvepsykiater hadde også samtaler med Moen på Ila sikringsanstalt. Hun uttalte i en rapport til politiet at Moen gjentatte ganger ovenfor henne hadde hevdet sin uskyld, og at han ikke hadde drept de to pikene. Han var også sint på politiet, som han mente hadde lurt han og brukt tvang. Han forklarte også psykiateren at han hadde alibi for drapene, og at han regnet med å bli satt fri fra fengsel om ikke lenge (NOU 2007:7).

Falske tilståelser

En «falsk tilståelse» kan i følge Ofshe og Leo (1997) defineres som: En tilståelse er falsk dersom man sier seg skyldig i å ha gjennomført en kriminell handling som man enten ikke har gjort, eller som man ikke har noen erindring av å ha gjennomført. Det har blitt gjort en rekke

forskningsstudier på dette fenomenet, hvor man har sett på frekvensen av falske tilståelser blant dømte personer, og årsaker for innrømmelse av skyld. Gudjonsson og Sigurdsson (1994) intervjuet en rekke dømte personer som sonet i fengsel på Island. Av 229 innsatte innrømmet 27 (12 %) at de hadde kommet med en falsk tilståelse under politiavhør. Ingen av de innsatte fortalte at de nå satt i fengsel på bakgrunn av en slik falsk tilståelse, dvs. at det var tidligere kriminelle handlinger de snakket om i relasjon til dette. De fleste av de falske tilståelsene var relatert til eiendoms kriminalitet (52 %) og trafikkforseelser (18 %). Årsaken til de falske tilståelser var henholdsvis å beskytte en signifikant annen (52 %), politipress og unngåelse av varetekt (48 %).

I en oppfølgingsstudie av samme forfattere to år seinere, fant man så å si identiske tall. Her innrømmet også 12 % av de innsatte (62 av 509) å ha kommet med en falsk tilståelse i politiavhør. Av disse var det bare fem (<1 %) som fortalte at deres nåværende dom var på bakgrunn av en slik innrømmelse. Tilståelsene i dette utvalget var i stor grad relatert til de samme kriminelle handlingene som de ovenfor, med unntak av vold (7 %) og narkotikarelaterte saker (5 %). Det som var interessant i denne studien, var at de fleste som hadde kommet med falske tilståelser, hadde gjort det da de var under 21 år (64 %). Dette kan peke i retning av at unge mennesker har en større tilbøyelighet til å komme med falske tilståelser sammenliknet med eldre aldersgrupper. Av grunnene til falske tilståelser hevdet 50 % at det var for å beskytte andre, 48 % gjorde det på grunn av politipress og 42 % gjorde det for å unngå varetekt. De to siste overlappet som årsak for flere av de spurte. I denne studien var det også noen kjønnsforskjeller. Kvinnene rapporterte flere falske tilståelser enn mennene, og den mest vanlige årsaken for falsk tilståelse var for å beskytte en signifikant annen, og i de fleste tilfeller var dette en kjæreste eller forlovede (Sigurdsson & Gudjonsson, 1996).

Et annet interessant funn innenfor dette området er hvordan persepsjon eller tro vedrørende utfall av en sak påvirker hvorvidt en mistenkt trekker sin falske tilståelse eller ikke. I Sigurdsson og Gudjonsson (1996) sin studie viste det seg at bare en tredjedel (30 %) av de som hadde tilstått falskt, trakk denne tilståelsen før rettsaken startet. Mange ønsket ikke å trekke tilståelsen fordi de beskyttet den virkelige kriminelle, mens en stor andel ikke gjorde dette fordi de trodde at de ville bli dømt på grunn av sin tidligere tilståelse uansett. Av dette følger det at jo større tro en tiltalt har på at han vil bli trodd i retten, jo mer sannsynlig er det at han vil trekke sin falske tilståelse (Gudjonsson, 2003). Dessverre virker konsekvensene å være store for de som ikke gjør dette. Leo og Ofshe (1998) fant i sine studier at av 60 saker med falske tilståelser, ble så mange som 29 (48 %) uskyldig dømt.

I den sammenheng kan en spørre seg hva som gjør at politiet fester lit til en falsk tilståelse, og ikke oppdager at de har gal person i varetekt. En av faktorene som kan bidra til dette, er at man i en rekke saker har observert at uskyldige personer har fremvist detaljert kunnskap om et kriminelt hendelsesforløp. Dette kan ifølge Gudjonsson (2003) skyldes at det har oppstått «kontaminasjon», dvs. at den tiltalte har fått kunnskap om det som har skjedd gjennom en annen kilde, som enten kan være: 1) media, 2) politiet, 3) gjennom besøk på åstedet, 4) fra åstedsmateriale (som bilder), eller 5) gjennom en tredjepart, som for eks. at den virkelige kriminelle har fortalt den tiltalte om hva som har skjedd. Alle disse kildene kan føre til kontaminasjon, som igjen kan gi politiet inntrykk av at de har rett person.

En del ganger vil også politiet kunne ha løse indisier som knytter en mistenkt til en kriminell handling. Kombinert med en stor iver etter å oppnå resultater, vil dette kunne gjøre politiet bestemt på å skulle få en tilståelse. Ifølge Kennedy (Gjengitt etter Gudjonsson, 2003, s. 193) vil politiet da kunne benytte seg av ulike metoder for å få det de ønsker. Dette kan være å utøve press mot den mistenkte, utøve press mot vitner, overse vitneutsagn som gir støtte til den mistenkte, eller «miste» bevis som støtter opp under forklaringen til den mistenkte. Dette vil da igjen kunne få dramatiske konsekvenser for den mistenkte. Som et eksempel på denne prosessen, viser forfatteren til en drapssak fra England på 1970 tallet. Her ble en tidligere politimann som hadde gått over til å kjøre taxi, tiltalt og dømt for drap på en på pengeinnsamler. Politiet hadde i denne saken svært tynne bevis mot den tiltalte. Blant annet hadde de funnet navnet til svigermoren hans i en adresseliste offeret hadde i lomma. Videre hadde vitner observert offeret gå inn i en taxi tidligere på dagen. Dette gjorde politiet overbevist om at de hadde rett mann, og presset dermed på for å få en tilståelse. Tiltalte ble utsatt for lange og harde avhør, men innrømmet aldri drapet. Da overbeviste i stedet politiet vitner om at tiltalte hadde et personlig hat mot offeret, selv om han aldri hadde møtt offeret før. I tillegg overså politiet viktige opplysninger vedrørende alibiet til tiltalte, og bevis fra taxiselskapet som viste hvor han var på jobb da drapet skjedde forsvant. Det hele endte med at tiltalte ble dømt for drap, og satt til sammen fire år i fengsel før han slapp fri.

Det har vært diskutert om det eksisterer ulike typer av falske tilståelser. I et forsøk på å kategorisere disse typene, har Kassin and Wrightsman (1985) foreslått tre ulike typer: 1) frivillige falske tilståelser, 2) tvungen-mottagelig falske tilståelser, og 3) tvungen-internaliserte falske tilståelser. Førstnevnte gruppe omfatter en rekke ulike typer av frivillige falske tilståelser. Ifølge forfatterne kan for eks. noen tilstå noe de ikke har gjort på grunn av et forstyrret ønske om å bli kjent, selv om dette skulle innebære og måtte sone en lang straff.

Som et eksempel på dette fenomenet, viser de til den mye omtalte Lindbergh saken, hvor over 200 personer meldte seg skyldig i kidnapping av Charles Lindbergh jr (Talmadge, 2001). En annen grunn til å tilstå falskt, kan være et ønske om å kvitte seg med skyld for en tidligere utført handling. Å tilstå for noe man ikke har gjort, vil på den måten være en måte å straffe seg selv på (Kassin & Wrightsman, 1985; Kassin, 1997). I andre tilfeller vil en tiltalt kunne ha vansker med å skille fakta fra fantasi. I de fleste tilfeller vil dette dreie seg om personer med alvorlige psykiske problemer. Man vil også finne de som ønsker å beskytte andre, og dette har vist seg å kunne skje i små saker, så vel som i mer alvorlige saker (Kassin & Wrightsman, 1985).

Den andre gruppen falske tilståelser, tvungen-mottakelig, omhandler de som faller under for press i avhør og tilstår for å oppnå en eller annen form for belønning (Kassin & Wrightsman, 1985; Kassin, 1997; Gudjonsson, 2003). Dette kan være for å få dra hjem, eller for å få slutt på avhørssituasjonen (Brainerd & Reyna, 2005). Det kan også være på grunn av konformitet og for å gjøre det som man tror er forventet av en (Kassin, 1997), eventuelt for å unngå varetekt (Gudjonsson, 2003). For mange av de som faller inn under denne gruppen, vil belønningen de får på kort sikt utkonkurrere de potensielle fremtidige konsekvensene. For mange vil også det å slippe unna stress der og da, i tillegg til potensielt stress som eventuelt kan komme etterhvert, bidra til at en tilstår falskt (Kassin, 1997).

Den siste gruppen av falske tilståelser, tvungen-internalisert, kan oppstå når mistenkte utvikler en tro på at de har gjennomført en kriminell handling som de selv ikke har noe hukommelse for å ha gjennomført (Kassin & Wrightsman, 1985; Kassin, 1997; Gudjonsson, 2003). Dette kan skje i tilfeller hvor den mistenkte ikke har noen som helst hukommelse for hva som har skjedd (amnesi eller alkoholpåvirkning) (Santtila, Alkiora, Ekholm, & Niemi, 1999), eller i tilfeller hvor den mistenkte har en viss hukommelse for hva som har skjedd. Gjennom avhør vil den mistenkte så kunne bli manipulert til å tro annerledes (Gudjonsson, 2003).

Gudjonsson (2003) er enig i mye av det Kassin-Wrightsman legger til grunn om falske tilståelser. I tillegg argumenterer han for at det eksisterer tre typer press som kan føre til en falsk tilståelse, og dette kan komme fra personen selv (internalisert), fra politiet (i avhørssituasjonen) eller fra andre personer utenfor avhørssituasjonen (eksternt). Internt press hos personen selv til å skulle tilstå, kan komme fra en tro på at en virkelig har utført handlingen, som igjen kan skyldes mange grunner, deriblant en vrangforestilling. Internt press kan også komme av et ønske om å bli kjent, frita seg selv fra annen skyldfølelse, beskytte andre, eller fra et ønske om å ta hevn. Press fra politiet har vi vært innom tidligere, men

Gudjonsson inkluderer også andre myndigheter som driver med avhør, som for eks. tollere og vaktpersonell. Det siste punktet innebærer personer som driver press på den mistenkte utenfor selve avhørssituasjonen. Dette kan være alt fra en ektefelle, venn, til en cellekamerat.

Suggestibilitet

Når en skal snakke om temaet suggestibilitet, så er det viktig å skille dette begrepet fra det som vi kaller suggesjoner, eller forslag. Vi opplever alle sammen daglig at andre kommer med forslag til diverse ting som vi så må ta stilling til. Avhengig av forslagens natur, hvem som kommer med dette forslaget, situasjonen vi er i osv. tar vi stilling til dette og gjør et valg. En formell definisjon av denne termen har blitt lagt frem av Gudjonsson (2003), som definerer et forslag/suggesjon som en stimulus som har et potensiale til å vekke en reaksjon. Suggestibilitet derimot, omhandler ikke selve stimulusen eller forslaget som blir lagt frem, men hvordan personen responderer til slike forslag. Suggestibilitet omhandler derfor et trekk ved en person, nemlig hvordan han/hun vanligvis responderer til suggesjoner. Noen vil ofte la seg affisere av andres forslag og likeså endre sin atferd som følge av dette. Andre igjen vil kunne være mer resistente og ikke la seg bli påvirket i særlig stor grad. Selvfølgelig vil dette også være avhengig av situasjonen vedkommende befinner seg i, stressnivå, usikkerhet og hvem som forsøker å påvirke. De fleste vil oppleve et politiavhør som stressende og usikkert (Gudjonsson, 1987).

Det finnes ulike definisjoner av suggestibilitet, og i forskningslitteraturen finner man beskrevet ulike typer av suggestibilitet. I dette avsnittet vil jeg primært forholde meg til det som har blitt kalt avhørssuggestibilitet. Ifølge Gudjonsson og Clark (gjengitt etter Gudjonsson, 2003, s. 345) er dette en form for påvirkning som kan finne sted under et avhør, hvor en person endrer atferd som en følge av de signalene eller beskjedene de får av politi eller annet personell i avhørssituasjonen. For at dette skal finne sted, må fem faktorer være tilstede: 1) en sosial interaksjon, 2) en spørsmålsprosedyre, 3) en suggestiv stimulus, 4) aksept av den suggestive stimulusen og 5) en atferdsrespons (Gudjonsson, 2003).

En sosial interaksjon mellom mistenkt og politi foregår som regel i en lukket setting (Gudjonsson, 2003). I et hvert avhør er det også en spørsmålsprosedyre, hvor avhørsledere stiller den mistenkte en rekke spørsmål. Disse spørsmålene dreier seg ofte om tidligere hendelser og hva slags minne den mistenkte har for disse. Den tredje komponenten omhandler hva som er den påvirkende faktoren på den mistenkte i avhørssituasjonen. Dette kan for eks. være et ledende spørsmål fra politiets side, som så gjør at den tiltalte endrer forklaring.

Dersom dette skal skje, må den tiltalte ubevisst akseptere det politiet "foreslår" eller forsøker å lede han inn på, og ikke stille seg kritisk til det som skjer. Videre er det nødvendig at den tiltalte viser at han har akseptert påvirkningen gjennom en atferdsendring. Dette kan skje verbalt, så vel som non-verbalt. I følge forfatteren holder det ikke at den tiltalte privat godtar de ledende signalene politiet frembringer, da det har blitt sett at tiltalte kan gjøre dette, men fortsatt holde på sine gamle forklaringer. En endring må være synlig for at man skal kunne kalle det en påvirkningsprosess (Gudjonsson, 1987).

Gudjonsson (1987) nevner også noen andre kjennetegn ved denne typen suggestibilitet, som ofte går igjen ved de fleste avhørssituasjoner. For det første inneholder disse typer situasjoner ofte en sterk komponent av usikkerhet hos den som blir avhørt, som kan gjøre det lettere for politiet å påvirke i ønsket retning. For det andre er dette situasjoner som så å si alltid innebærer mye stress, og hvor utfallet kan ha store konsekvenser for den som blir avhørt, om dette så er et vitne, den tiltalte, eller et offer. Personer i disse situasjonene er med andre ord svært sårbare for påvirkning. Det virker også som det eksisterer to ulike typer av avhørssuggestibilitet. Den første typen er den man tradisjonelt har sett på som en påvirkningskraft i avhørssituasjoner, nemlig ledende spørsmål (Stern, 1939). Den andre typen virker å være kvalitativt forskjellig fra den første, og omhandler bruk av negativ tilbakemelding og utfordrende spørsmål. Ved bruk av disse metodene vil politiet kunne få den avhørte til å tvile på sine originale forklaringer, og endre disse til det politiet ønsker og høre, og som støtter opp under deres teorier. Videre argumenter Gudjonsson for at denne typen suggestibilitet ikke trenger å være eksplisitt, men at den også kan skje implisitt. For eks. kan en negativ tilbakemelding være implisitt ved at avhørsleder gjentar det samme spørsmålet om igjen flere ganger, og på den måten signaliserer til den avhørte at han ikke godtar svaret hans. Direkte kritikk er dermed ikke nødvendig for at en suggestiv prosess skal finne sted (Gudjonsson, 2003).

Det har blitt gjort en rekke studier hvor man har sett på korrelasjonen mellom ulike variabler og suggestibilitet. En variabel som man har sammenliknet dette med, er IQ skåre. Hypotesen har her vært at det er en negativ korrelasjon mellom disse to målene, og at dette har å gjøre med de kognitive kravene en person blir stilt ovenfor i en avhørssituasjon, som fordrer til en viss kapasitet for å håndtere dette. Gjentatte studier har funnet en signifikant negativ korrelasjon mellom disse målene, men det har blitt observert at denne sammenhengen kun gjelder for de som faller inn under gjennomsnittlig IQ skåre. Dvs. at jo lavere skåre under gjennomsnitt en person har, jo mer sårbar er han for suggestiv påvirkning (Gudjonsson,

2003). Gudjonsson (1990) undersøkte i sine studier hvilke kognitive ferdigheter som var høyest korrelert til suggestibilitet, og konkluderte blant annet med at dette var evnen til logisk tenkning og evnen til å være sosialt oppmerksom. Det virker som om personer som har gode kognitive ferdigheter på disse områdene, raskt klarer å få en oversikt over den sosiale situasjonen de befinner seg i, og danne seg en strategi for hvordan de skal opptre.

En annen variabel som har vist seg å korrelere negativt med suggestibilitet, er hukommelse (Gudjonsson, 1983; Gudjonsson & Singh, 1984). Her har man funnet at dårligere minne er forbundet med høyere grad av suggestibilitet, og at dette virker å øke parallelt med graden av hukommelsestap (Gudjonsson, 2003).

Sigurdsson og Gudjonsson (1996) har også sett på hvilke av de ulike gruppene av falske tilståelser som virker å skåre høyest på kriterier for suggestibilitet. Her har de funnet at personer som faller innenfor gruppen tvungen-internaliserte falske tilståelser skårer høyere på kriterier for suggestibilitet, sammenliknet med de andre gruppene av falske tilståelser. De som skåret høyt på dette kriteriet ga også uttrykk for hvordan de under avhørssituasjonen hadde trodd at de virkelighet hadde gjennomført den kriminelle handlingen som de var mistenkt for, for så og senere realisere at de ikke hadde gjort det. Minne virker å være en sentral faktor også for denne gruppen, og sammen med en sårbarhet for å bli påvirket, kan dette føre til en falsk tilståelse.

Drøfting av saken i lys av dette

Falske tilståelser

Fritz Moen innrømmet flere ganger drap på både Torunn og Sigrid i avhør. Nesten like mange ganger trakk han disse tilståelsene tilbake, og hevdet også ved gjentatte anledninger at han ble presset av politiet til å komme med falske innrømmelser (NOU 2007:7). Moen saken kan på mange måter sies å være unik, da forskning viser at de færreste falske tilståelser er knyttet til drap. Ofte er slike falske tilståelser knyttet til mindre alvorlige forbrytelser som eiendoms kriminalitet, trafikkforseelser, vold og narkotika (Gudjonsson & Sigurdsson, 1994; Sigurdsson & Gudjonsson, 1996). Raten av falske tilståelser virker også å være negativt korrelert med alvorlighetsgrad av forbrytelsen, slik at man finner hyppigere grad av falske tilståelser ved mindre alvorlige forbrytelser sammenliknet med mer alvorlig kriminalitet. En kan spørre seg hvorfor det er slik, og en grunn kan jo være at alvorlig kriminalitet er mer sjeldent enn de andre typene, og dermed har man en mindre populasjon og undersøke for dette

fenomenet. En annen forklaring kan være at folk har en større vegring for å ta på seg skyld for alvorlig kriminalitet, med hensyn til de strenge strafferettslige rammene som finnes for dette. I en del land vil forbrytelser som drap og narkotikarelatert kriminalitet kunne gi livstid til dødsstraff.

Selv om Moen saken i så måte kan sies å være unik, er det visse faktorer ved saken som man finner igjen i andre saker med falske tilståelser. Som årsak til at folk tilstår falsk, viser det seg at folk flest gjør dette for å beskytte en annen, eller for å unngå politipress og varetekt (Gudjonsson & Sigurdsson, 1994; Sigurdsson & Gudjonsson. 1996). Gjennom de mange avhørene av Moen som vi presenterte i teoridelen, går det igjen flere ganger at Moen forteller om mas, tvang, og hendelser som slag i bordet som årsak til at han tilstår (NOU 2007:7). Det virker som om Moen opplevde disse situasjonene som svært ubehagelig, og erkjente en rekke forhold for å bli ferdig med avhørssituasjonen. Gjentatte ganger står det også beskrevet at avhørene varte i svært lang tid (NOU 2007:7), noe som kan ha vært svært utmattende for Moen

Et annet spørsmål en kan stille seg, er hvordan politiet kunne fortsette å holde på Moen som hovedmistenkt og feste lit til hans tilståelse, da han gjentatte ganger endret forklaring og trakk tilståelsene sine tilbake. Her virker de detaljerte forklaringene som Moen fremla i avhør å ha vært avgjørende. Politiet må ha tenkt at en uskyldig person umulig kan ha sittet med den detaljerte informasjonen som Moen til tider viste. Det kan virke som om politiet ikke i stor nok grad tok hensyn til ”kontaminasjon” som en kilde for dette. Moen hadde periodevis tilgang til både radio og aviser under etterforskningen, noe han benyttet seg av regelmessig (NOU 2007:7). Han fortalte også politiet i avhør at han hadde blitt kjent med Sigrid saken gjennom det han hadde lest i avisen, og han nevnte også at han hadde sett et flyfoto fra åstedet. Avisene skrev også mye om Torunn drapet, hvor de nevnte en rekke detaljer (NOU 2007:7). Det er mulig at Moen fikk med seg disse detaljene fra avisen, og at han fremstilte disse for politiet i avhør. Det som er sørgelig, er at Moen ble dømt på grunn av sin detaljerte kunnskap i Torunnsaken, og at flere av disse detaljene kunne leses i avisen (NOU 2007:7). Det er et gjennomgående tema i flere av avhørene at Moen forteller at han har drømt om det han har lest i avisene, for så å fortelle dette til politiet som om det var hans egne handlinger. Generelt kan det virke som om tilgang på media har hatt en stor påvirkning på Moens forklaringer, og det virker som om politiet ikke vektla dette i stor nok grad under etterforskningen.

Det er også mulig at politiet var en kilde for kontaminasjon. Moen hevdet tidlig at han ble lært detaljer om Torunn saken av politiet under avhør, informasjon som det ikke står opplyst at

han har fått i avhørsrapportene. Ved samtaler med privatetterforsker i etterkant har Moen også forklart at han ved et tilfelle forklarte seg om hvor han overfalt Torunn. Politibetjenten skal da ha sagt at dette ikke stemte, og Moen foreslo da et annet sted, og igjen sa betjenten at dette ikke stemte. Han foreslo da et tredje sted, og betjenten fortalte denne gang at dette var riktig. Moen tegnet også en tegning som viste de ulike overfallstedene som han foreslo for politiet. Det står forklart i den aktuelle avhørsrapporten at Moen tegnet, men denne tegningen fantes ikke i saksdokumentene (NOU 2007:7).

Det kan også virke som om det skjedde en progresjon i Moens forklaringer i forbindelse med Sigrid saken. Ved hans første tilståelse, den 22.oktober 1980, forklarte Moen seg om en rekke punkter som samsvarte med de objektive funnene. Derimot var åstedet han nevnte galt, i tillegg til at han ikke nevnte noe om at han hadde brukt en snor eller klær til å knytte rundt halsen på offeret. Han innrømmet også bare forsøk på voldtekt, mens bevisene tydet på en fullbyrdet voldtekt. Dagen etter endret han forklaring vedrørende åsted, og gjennom de neste dagene tilsto han flere og flere detaljer som stemte med åstedsundersøkelsen (NOU 2007:7). Dette kan tyde på at Moen på en eller annen måte ble veiledet i forhold til hva som var rett og galt. Det er derimot helt umulig å vite om politiet foret Moen med detaljer i avhør, og politibetjentene har i etterkant nektet for at dette skjedde (NOU 2007:7). Det som derimot kan være sannsynlig, er at Moen var sensitiv i forhold til kroppsspråk under avhør, og i så måte forstod når han hadde svart galt, og når han svarte riktig (NOU 2007:7). Det er mulig at døve er dyktige til å tolke kroppsspråk. Dette blir selvfølgelig spekulasjon, men det virker sannsynlig ettersom Moen tross alt var helt uskyldig, og allikevel var forklaringene hans i den del tilfeller svært lik de virkelige funnene.

Man kan utvilsomt si at politiet hadde en stor iver etter å få løst de to drapssakene. Politiet satt igjen med få spor og få mistenkte i Sigrid saken, og da Moen innrømmet Torunn drapet, var politiet såpass sikre på at det var samme drapsmann at de nå fokuserte mye av etterforskningen på å bevise dette. Som vi har vært innpå tidligere, vil løse indisier og en stor iver etter å løse en sak, kunne føre til at politiet gjør feil. Videre vil politiet kunne benytte seg av ulike metoder for å tilpasse saken etter ønsket resultat. Dette kan være å utøve press mot den mistenkte, utøve press mot vitner, overse vitneutsagn som gir støtte til den mistenkte, eller «miste» bevis som støtter opp under forklaringen til den mistenkte (Kennedy, gjengitt etter Gudjonsson, 2003, s.193). Flere av disse punktene kan vi se igjen i Moen saken. Blant annet endret politiet antatt drapstidspunkt fra natt til søndag, til mandag kveld/natt til mandag (NOU 2007:7). Denne vurderingen var basert på svært tynne indisier og vitnebeskrivelser, og

virker å ha vært tydelig motivert av at Moen var i Selbu natt til søndag, og dermed hadde alibi. Videre antyder saksdokumenter og senere intervjuer av vitner, at politiet la et stort press på disse under avhørssituasjoner. Flere vitner fra Torunn saken har fortalt om det de har opplevd som politipress, og det nevnes eksempler som sinneutbrudd og kritikk fra politiet under avhør (NOU 2007:7).

I forbindelse med Sigrid saken har også flere vitner rapportert om politipress. Et eksempel er vitnet LOR, som i starten av etterforskningen var et sentralt vitne da hun hadde observert en oransje regnjakke om morgenen søndag 5. september 1976. Dette ga støtte til politiet første teori om at Sigrid ble drept natt til 5. september. Da politiet etter hvert endret teori om drapstidspunkt, stilte de seg også tvilende til vitnet sin observasjon. LOR har selv fortalt om hvordan politiet i denne perioden gikk fra å tro på hennes forklaring, til at de stilte seg tvilende til det hun hadde fortalt. Vitnet opplevde i denne perioden sterkt press. Blant annet ga politiet henne beskjed om at de ikke trodde på henne, noe de også hadde fortalt vennene hennes. Videre fikk hun beskjed om at det ikke ville bli noen konsekvenser dersom hun trakk sin originale forklaring. Det ble også gjort bemerkninger om at vitnet hadde et behov for å være ”*interessant*”, og at det var derfor hun forklarte seg sånn som hun gjorde. LOR har i etterkant gitt uttrykk for at hun opplevde avhøret som svært ubehagelig, at hun følte seg presset til å endre forklaring (NOU 2007:7).

I teoridelen presenterte vi ulike typer av falske tilståelser. Ut i fra vårt syn, kan Moen sin tilståelse delvis kategoriseres som tvungen-mottakelig, og delvis som tvungen-internalisert. Førstnevnte gruppe omhandler de som tilstår falskt for å oppnå en eller annen form for belønning (Kassin & Wrightsman, 1985), mens sistnevnte kjennetegnes av at mistenkte utvikler en tro på at de har gjennomført en kriminell handling som de selv ikke har noe hukommelse for å ha gjennomført (Kassin & Wrightsman, 1985; Kassin, 1997; Gudjonsson, 2003). Moen har gjentatte ganger uttalt at han tilsto ovenfor politiet for å komme seg ut av avhørssituasjonen. Dette fordi han opplevde at politiet maset og presset han, og fordi avhørene kunne være svært lange og utmattende (NOU 2007:7). Det er også mulig at Moen var sensitiv for politibetjentenes kroppsspråk, og dersom han evnet å forstå når han var på rett spor, så er det mulig han brukte dette til å slippe unna avhørene.

Det kan også virke som om Moen utviklet tvil rundt sin egen hukommelse, og at han lot seg manipulere av de rundt. Dette kan man blant annet se i hans beretninger om drømmer, hvor han var tydelig usikker på hvorvidt det han hadde drømt virkelig har skjedd eller ikke (NOU

2007:7). Selv om dette kan være tegn på noe annet enn dårlig minne, så viser det allikevel at han slet med å huske hva han hadde gjort. Andre eksempler på minneproblemer kan man se gjennom de stadig forskjellige forklaringene han ga politiet, og hvordan han blandet datoer og hendelser. Det kan virke som om Moen var åpen for forslag fra politiets side, som også bidro til at forklaringene stadig forandret seg, og etter hvert ble mer samstemt med politiets teorier.

Suggestibilitet

Det kan hevdes at både Moen og flere av vitnene som ble avhørt gjennomgikk en suggestiv prosess. Avhørssituasjonen må ha vært svært belastende for mange av disse personene, og det tyder på at flere av disse opplevde press og negative tilbakemeldinger fra politiets side.

Gudjonsson (2003) legger til grunn at en suggestiv prosess består av fem steg, som ender opp i at den avhørte endrer sin atferd. Det er litt vanskelig å argumentere for om alle disse stegene har funnet sted for de sentrale personene i denne saken, men det virker tydelig at flere har kjent seg presset til å endre forklaring.

Spesielt virker det som om Moen lot seg påvirke av suggesjoner fra politiets side. Moen rapporterte flere ganger om mas fra politiets side, og hendelser som slag i bordet (NOU 2007:7). Dette er tydelige eksempler på eksplisitt negativ tilbakemelding. I tillegg er det grunn til å tro at flere av spørsmålene ble gjentatt en rekke ganger. Moen var jo så å si døv, og det virker derfor sannsynlig at politiet måtte gjenta spørsmål flere ganger for å få svar, selv med tolk tilstede. Dette kan da ha blitt oppfattet som implisitt kritikk. Som nevnt tidligere, trenger ikke en negativ tilbakemelding å være eksplisitt for at den oppleves som kritikk (Gudjonsson, 2003). Et annet bevis på at denne formen for negativ tilbakemelding fant sted, er det faktum at Moen til stadighet endret sin forklaring. Han må da ha opplevd at politiet ikke godtok hans forklaringer, og dermed ha endret disse for å tilfredsstille de rundt seg.

I Sigrid saken observerte man også at Moens forklaringer til stadighet ble likere funnene fra åstedsundersøkelsene, og at det skjedde en progresjon i forklaringene hans (NOU 2007:7). Dette kan tyde på at politiet ledet han i ønsket retning, og i så måte kan det tyde på at de benyttet seg av suggesjoner. I følge Moen ble han også i Torunn saken ledet til riktig overfallsted, ved at politiet svarte avkreftene på hans forslag helt til han foreslo riktig plass (NOU 2007:7).

Det virker også som om sentrale vitner har opplevd suggestive prosesser i avhør. Spesielt gjelder dette for vitnet LOR, som tydelig opplevde at politiet ikke aksepterte hennes

forklaring (NOU 2007:7). I hennes tilfelle ble kritikken gjort eksplisitt, ved at politiet ga beskjed om at de ikke trodde på henne. Det ble også gjort implisitt ved at politiet fortalte vennene hennes at de ikke trodde på henne. På denne måten svekket de hennes kredibilitet og omdømme. Kommentarer som at vitne forklarte seg sånn som hun gjorde for å fremstå ”*interessant*” (NOU 2007:7, s.197) kan også sees som en form for implisitt kritikk, selv om dette kan likne mer på trakassering. Andre vitner rapporterte også om sinneutbrudd og kritikk fra politiets side (NOU 2007:7), som da kan kategoriseres som eksplisitt negativ tilbakemelding.

Det kan virke som om Moen ikke hadde en forståelse for, eller en kritisk sans til det politiet gjorde, og lot seg derfor påvirke i mye større grad enn andre som var involvert i saken. Blant annet virker det rimelig tydelig at politiet forsøkte å presse LOR til å endre vitnemål, noe hun delvis gjorde for en kort periode. Derimot gikk hun tilbake til sin originale forklaring ett år seinere under hovedforhandlinger i retten (NOU 2007:7). Derfor kan det se ut som at LOR ikke gjennomgikk en suggestiv prosess, men mer falt etter for press i en kort periode. Selv om man også kan hevde at Moen falt etter for press, og ikke gjennomgikk noen suggestiv prosess, så virker en del av forklaringene hans og bære preg av at han virkelig trodde at han hadde gjort noe galt, og ikke var uskyldig. I så måte kan en si at han ble overbevist av de rundt seg om at han hadde gjort noe galt.

Man har observert at folk er svært sårbare for påvirkning i situasjoner som innebærer mye usikkerhet og stress (Gudjonsson, 1987). Det er ingen tvil om at avhørene var stressende og en påkjenning, både for Moen og vitnene i saken. I tillegg er det helt tydelig at dette var situasjoner som hadde potensielt store konsekvenser for de som ble avhørt. For Moen kunne gale uttalelser gjøre at han ble dømt til et langt liv i fengsel, mens for vitnene innebar gale utsagn at en uskyldig person kunne bli dømt, og motsatt at den riktige gjerningsmannen gikk fri. At disse personene derfor var sensitive for forslag og kritiske bemerkninger fra politiets side, og dermed sårbare for påvirkning, virker derfor helt naturlig.

Under samtaler med de rettsoppnevnte sakkyndige, ble Moen gitt diagnosen mangelfulle og varige svekkede sjelsevner (NOU 2007:7). Dette er et utdatert begrep, men i denne termen lå det at pasienten hadde lav intelligens som kunne grense til lett psykisk utviklingshemming (50-80 IQ) (Store Norske Leksikon, 2009). Med andre ord ble disse personene ansett å ha lav intelligens. Innenfor forskning har man i lang tid antatt at det er en sammenheng mellom IQ skåre og suggestibilitet. Dette har man etter hvert også observert, og det har blitt vist at jo lavere IQ skåre en person har, jo mer sårbar er han for suggestiv påvirkning. Det kan virke

som om mestring av en avhørssituasjon er avhengig av en viss kognitiv kapasitet, som igjen er avhengig av IQ skåre (Gudjonsson, 2003). Ettersom Moen ble ansett å være lett psykisk utviklingshemmet, er det derfor stor grunn til å tro at han var ekstra sårbar for slik påvirkning i avhør.

Det virker også å være en sammenheng mellom suggestibilitet og hukommelse. Med andre ord virker det som dårlig minnekapasitet er forbundet med økt sårbarhet for påvirkning (Gudjonsson, 1983; Gudjonsson & Singh, 1984). Dette virker sannsynlig, og impliserer at dersom man har liten hukommelse for en spesifikk episode, så vil en også være mer åpen for andres forslag og forklaringer (Gudjonsson, 2003). Vi vet ikke om Moen slet med minnet sitt, men ettersom han endret forklaring såpass mange ganger som han gjorde, så kan det tyde på at han hadde problemer med dette. Dette kan igjen kan ha forstyrret hans forklaringer og gjort han åpen for forslag. Videre vil det også kunne ha vært med på å forklare hvorfor han til stadighet endret vitnemål, og hvorfor han hadde store problemer med å skille drøm fra virkelighet.

Sigurdsson og Gudjonsson (1996) har også undersøkt hvilke av gruppene av falske tilståelser som korreler sterkest med grad av suggestibilitet. Her fant de at personer innenfor gruppen tvungen-internaliserte tilståelser, var de som i størst grad lot seg påvirke under avhørssituasjoner. Innenfor denne gruppen, var også et sentralt funn at flere rapporterte om hvordan de hadde kommet til å tro at de virkelig hadde gjennomført den kriminelle handlingen som de ble anklaget for å ha gjort, for så å seinere realisere at de var uskyldige. Som vi nevnte tidligere, kan Moen kategoriseres innenfor denne sjangeren. Det virker dermed også sannsynlig at Moen virkelig kom til å tro at han hadde gjennomført de to drapene, og at dette er med på å forklare hvorfor politiet festet så stor lit til vitnemålene hans. Dessverre virker også det andre punktet å stemme godt overens med Moens seinere forklaringer, at han etter hvert forstod at han var uskyldig og at han ikke hadde drept Torunn og Sigrid.

Gjentagelsesfare

Mange straffesaker krever at det foretas sakkyndige vurderinger. De sakkyndige skal bidra til at retten, påtalemyndigheten og siktede/forsvareren kan få nødvendige forklaringer og kunnskap i forhold til faglige spørsmål (NOU 2007:7). Hvis det er begått et straffbart forhold og politiet er usikre på om gjerningspersonen kan ha en psykisk lidelse, så kan politiet skaffe og hente sakkyndige undersøkelser og vurderinger av den siktede gjerningspersonen (Rosenqvist & Rasmussen 2004). I henhold til dette så var politiet i forbindelse med etterforskningen av Moen usikre på om han hadde en psykisk lidelse, og det ble oppnevnt tre sakkyndige for å foreta en psykiatrisk vurdering. Moen ble høsten 1977 siktet for drapet på Torunn Finstad. Denne saken ble ført i mai 1978, og de rettspsykiatriske erklæringene fra 1978 er sentrale.

I henhold til vurderingen av Moens psykiatriske status, kom de sakkyndige Hegrenæs og Horneman frem til at Moen hadde evnemessige forutsetninger som virket alminnelig bra utrustet, syntes å fungere innenfor normalområde, samtidig som Moen virket enkel (NOU 2007:7). I henhold til dette oppgir NOU 2007:7 (2007) at Moen ikke hadde vist noen psykotiske symptomer på sinnssykdom. Det var heller ikke noe grunnlag for at han hadde vært sinnsyk eller bevisstløs på tiden for de handlingene han hadde erklært seg skyldig i. I relasjon til dette antok de rettspsykiatriske at Moen hadde vært klar og orientert og at handlingen ble gjennomført ut fra hans primitive lyster og behov. De sakkyndige gjorde seg et hovedinntrykk av at Moen hadde en enkel, primitiv og følelses avflatet personlighet, og at det var holdepunkter for å anta at han led av mangelfullt utviklede sjelsevner. Samtidig hevdet de også at Moens langvarige og til dels omfattende alkoholforbruk hadde redusert hans mentale evner, påvirket hans karaktertrekk, og redusert hans personlighet i det omfanget at de mente han led av varige svekkede sjelsevner (NOU 2007:7).

Den tredje sakkyndige Anne Regine Hauge (Føreland) antok at Moen hadde en sosiopatisk holdning, en konkret tenkemåte, for høye ambisjoner, og at han hadde redusert evne til empati (NOU 2007:7). Sosiopati brukes ofte om såkalte antisosiale og asosiale personligheter, hvor slike personer ofte kjennetegnes som aggressive, impulsive, mangel på angere eller skyldfølelse, og videre at de kan ha problemer med å etablere følelsesmessige relasjoner til andre mennesker (Store Norske Leksikon, 2011 1. Desember). De tre rettspsykiatriske antok Moen verken var sinnsyk eller bevisstløs på gjerningsøyeblikket, at han hadde mangelfullt

utviklede og varig svekkede sjelsevner, og at det var fare for gjentakelse av straffbare handlinger (NOU 2007:7).

Moen ble siktet for Sigrid saken i 1980, og etter samtaler med Moen antok de rettsakkyndige at Moen verken under soningen eller i observasjonstiden hadde vist trekk på sinnssykdom (NOU 2007:7). De sakkyndige antok at drivkraften til Moen kunne forklares av en sterk seksualdrift uten sinnsykelige motiver. Moen selv mente at han hadde vært beruset på gjerningstiden, men de sakkyndige antok derimot at handlingene ikke kom av atypisk rus. I relasjon til dette så oppgir Kringlen (2005) atypisk rus som en tilstand hvor små mengder alkohol kan føre til handlinger og en atferd som er helt usedvanlig for personen. En av de sakkyndige antok at Moen rent psykiatrisk ikke hadde noen sinnslidelse, og mente i stedet hans atferdsforstyrrelse skyldes døvhets og historie med opphold på institusjoner. De sakkyndige kom frem til at Moen hadde mangelfullt utviklede og varig svekkede sjelsevner, og at det var fare for gjentakelse av straffbare handlinger (NOU 2007:7).

Dagens standard for risikovurderinger

Mye av grunnen til at Moen ble betraktet som farlig kan ha bakgrunn i sjelsevnebegrepet. Ifølge Rosenqvist & Rasmussen (2004) så kan det tyde på at vurderingene av farlighet de siste tiår før 2001 ble satt i tilknytning med sjelsevner. I henhold til Store Norske Leksikon (2012, 2. Juli) så er ikke betegnelsen ”varig svekkede sjelsevner” beslektet med noen psykiatrisk diagnose, og den ble benyttet i strafferetten om personer som opprinnelig har en vist noenlunde normal psykisk tilstand, denne er imidlertid senere av forskjellige grunner (hjerneskade, alkoholisme osv.) forandret slik at det eksisterer en svekkelse som kan betegnes som varig. Videre så vil ikke intelligensnivået ha en avgjørende betydning, men også andre faktorer vil ha betydning. Den rettspsykiatriske bedømmelsen vil bli foretatt som en helhetsvurdering av personens personlighet, og mangler ved følelser og viljeliv kan utgjøre en like stor betydning som intelligensmangelen. I relasjon til dette så vil Store Norske Leksikon (2009, 14. Februar) definere mangelfullt utviklede sjelsevner som et rettspsykiatrisk begrep som brukes om personer som enten kan ha alvorlige grader av atferdsavvik og personlighetsforstyrrelser (psykopati) eller ha en så lav intelligens at de rammes av lettere grader av psykisk utviklingshemning (IQ på 50-80). Beskrivelsen bygger på resultatet av judisiell observasjon, og hvis retten mener det foreligger en fare for gjentakelse av nye

straffbare handlinger så kan det benyttes sikringsmidler når tiltalte blir vurdert å ha mangelfullt utviklede sjelsevner.

Begrepene varig svekket og mangelfullt utviklede sjelsevner omfattet på den tiden altså alvorlige grader av atferdsavvik, personlighetsforstyrrelser og lettere utviklingshemning. I relasjon til dagens forståelse opereres det med helt andre definisjoner og diagnoser.

Davey (2008) definerer personlighetsforstyrrelser som en gruppe av forstyrrelser kjennetegnet av vedvarende, stabile, upassende mønstre av tanker og atferd som utvikler seg i ungdomstiden og tidlig voksenalder, og som signifikant vil komme til uttrykk innen mange områder av psykisk og sosial fungering. Den norske versjonen av ICD-10-Psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser (WHO, 2000) operer med følgende spesifikke personlighetsforstyrrelser: Paranoid PF, Schizoid PF, Dyssosial PF, Emosjonelt ustabil (den impulsive typen og Borderline typen) PF, Dramatiserende, PF, Tvangspreget PF, Engstelig (Unnvikende) PF, Avhengig PF, og Andre spesifikke PF og Uspesifisert personlighetsforstyrrelse. Av rapporten NOU 2007:7 (2007) fremkommer det at de sakkyndige mente at Moen helt siden ung alder uttrykte betydelige personlighetsavvik, særlig av temperament og driftsliv.

Hans avvik på seksuallivets område har vært tydelig og kan avsløre en tidvis impulsstyrt, hemningsløs og umoden seksuell atferd som har resultert i voldtekt og drap. Det ble også hevdet av de sakkyndige at Moen flere ganger i de seneste årene hadde sinneutbrudd på grunn av at han ikke klarte og kontrollere sine egne følelser. Moen ble også betegnet som en som hadde en betydelig tendens til å fraskrive seg ansvar for egne handlinger. Han ble også definert i NOU 2007:7 (2007) med en avvikende personlighet, med psykopatiske karakter og en ukritisk seksuell atferd. Det ble også konkludert at det var fare for gjentakelse av straffbare handlinger.

Med bruk av dagens rettspsykiatriske diagnostikk kan det være aktuelt og konsentrert seg om ICD-10 diagnosen Kapittel F 60 Spesifikke personlighetsforstyrrelser når det kommer til utredning av lovbrytere med farlig atferd. Mest aktuelt hadde trolig vært F. 60.2 Dyssosial PF, og F 60.3 Emosjonelt Ustabil PF (Rosenqvist & Rasmussen, 2004). Hvis man derimot forholder seg til DSM-IV så vil gruppe B omhandle de personene med en Antisosial PF. ICD-10 diagnosen Dysosial personlighetsforstyrrelse kjennetegnes av likegyldighet overfor andres følelser og manglende empati (WHO, 2000). De har manglende evne til å lære av straff, og kan ofte ha lav frustrasjonstoleranse og aggresjonsutbrudd, som for eksempel voldshandlinger (Rosenqvist & Rasmussen, 2004). Ifølge de samme forfatterne er det er en

tendens til å bortforklare sine egne handlinger og gi andre skylden for negative trekk ved seg selv. Som definert i DSM-IV (APA, 2000) forutsetter diagnosen antisosial atferdsforstyrrelse at det er et stabilt mønster av manglende ansvarsfølelse for rettighetene til andre fra man er 15 år, men diagnosen blir ikke stilt før man er 18 år. I følge DSM-IV (APA, 2000) vil kriteriene på atferdsforstyrrelse kjennetegnes av impulsivitet, irritabilitet og aggresjon, vedvarende uansvarlighet og at vedkommende ikke tar skyld for negativ atferd.

Risikovurderinger

I dag ville vi ha brukt for eksempel PCL (The Psychopathy Checklist) og HCR-20 for å vurdere risikoen for voldsatferd. Ifølge Rosenqvist & Rasmussen (2004) er psykopati den variabelen som aller sterkest er knyttet til risiko for voldsatferd og ved vurderinger om det kan være psykopati skal en benytte PCL-R eller PCL:SV. I relasjon til dette påpeker Dalsegg & Wesche (2008) at Psykopatlisten er en liste over egenskaper eller særtrekk som omfatter slike personligheter og som i dag er mye brukt som diagnoseverktøy. Psykopatlisten har en klar to-faktorstruktur, og for å bedømme personen kan man både se på totalskåren og hvilke ledd skårene fordeler seg på. Faktor 1 omfatter mellommenneskelige og følelsesmessige forhold, i den seneste manualen beskrevet som to fasetter, da den mellommenneskelige gjenspeiler trekk som overfladiskhet, grandiositet, løgn og manipulering. Faktor 2 omfatter fasettene livsstil og antisosialitet, der livsstil omfatter behov for stimulering, parasittisk livsstil, manglende fremtidsplaner, impulsivitet og uansvarlighet. Antisosialitet gjenspeiler manglende atferdskontroll, tidligere atferdsproblemer, ungdomskriminalitet, vilkårsbrudd og kriminell allsidighet (Rosenqvist & Rasmussen, 2004).

I henhold til dette påpeker Cale & Lilienfeld (2006) at PCL-R er det mest valide måleinstrumentet for og predikere tilbakefall. Ifølge Hare (1996) antar man at psykopater utgjør ca. en prosent av populasjonen, mens ca. 20-25 % av innsatte i fengsler vil tilhøre denne kategorien av personlighetsforstyrrende. Psykopati kan forstås som en personlighetsforstyrrelse som kjennetegnes av bestemte følelsesmessige og mellommenneskelige karakteristika, og definerte atferdstrekk. De følelsesmessige trekkene gjenspeiler egosentrisitet, flat affekt, mangel på empati og mangel på anger og skyldfølelse, mens de mellommenneskelige omfatter impulsivitet, uansvarlighet, lyving og manipulering. Atferdstrekkene omfatter kontinuerlige brudd på normer og regler, både innenfor og utenfor

lovens grenser. Psykopater bruker gjerne sjarm, manipulering, trusler og vold for å kontrollere andre og oppfylle egne behov (Rosenqvist & Rasmussen, 2004).

I dag vet vi at en av de aller mest strukturerte kliniske vurderingene gjør bruk av sjekklister (Douglas & Webster, 1999). HCR-20 er en forkortelse, der H omfatter historiske variabler (Historical), C for kliniske variabler (Clinical), og R for fremtidige risikovariabler (Risk Management), (Rosenqvist & Rasmussen, 2004). I følge Rosenqvist & Rasmussen (2004) dreier historiske data seg om forhold som ikke kan endres, siden de er statiske. Mens derimot kliniske data omfatter nåtid og er potensielt mulig å forandre. Dette går på psykiske, holdningsmessige og emosjonelle trekk som kan variere over tid, både spontant og mer som resultat av behandling og innflytelse. Mens fremtidig risikohåndtering dreier seg om å avgjøre hvor gjennomførbar og realistisk planleggingen er i forhold til utskrivningen eller løslatelse, eventuelt om det er mulig med overføring til annen institusjon eller annen endret situasjon.

Drøfting av saken i lys av dette

Hva kunne dagens rettspsykiatrisk kunnskap ha bidratt med

Fritz Moen ble som kjent dømt til 21 års fengsel og 10 års sikring. I dag ville vurderingen gjort av gjentagelsesfare foregått i lys av dagens standard for risikovurderinger. Så hvordan ville psykologer og psykiatere i dag ha vurdert risiko for fremtidig voldelig atferd?

I 1978 ble Moen dømt for å ha voldtatt og drept Torunn Finstad og

i 1981 ble han i tillegg dømt for å ha tatt livet av Sigrid

Heggheim. Til sammen ble Moen dømt til 21 års fengsel og 10 års sikring. I henhold til dette så definerer Kringlen (2005) sikring som en strafferettslig særreaksjon som retten kunne idømme ved fare for gjentakelse av alvorlige straffbare handlinger.

Sikring ble opphevet 1. januar 2002 og er erstattet med andre særreaksjoner (Kringlen, 2007).

Store Norske Leksikon (2012, 6. Juli) oppgir at sikring var formelt sett ikke straff, og ble benyttet om personer som på gjerningstidspunktet var sinnssyke eller bevisstløse og mot personer med mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner. Sikring kunne bare tildeles ved dom. Retten måtte konstatere at det forelå overtredelse av straffebestemmelse, og at lovbrøyteren hadde en unaturlig psykisk tilstand, og at det av den grunn var fare for nye lovbrudd. Retten skulle fastsette en maksimumstid av sikringsmidler, og kunne senere forlenge denne. I henhold til dette oppgir Rosenqvist & Rasmussen (2004) at sikring ble erstattet av tre ulike strafferettslige særreaksjoner. Dom på overføring til tvungent psykisk

helsevern- for utilregnelige psykisk syke. Dom til tvungen omsorg- for utilregnelige og høygradig psykisk utviklingshemmede. Dom til forvaring – tilregnelige.

I forhold til denne særreaksjonen som kalles forvaring skriver Rosenqvist & Rasmussen (2004) at for å få en dom på forvaring er det ikke nødvendig med en rettspsykiatrisk sjelsevnediagnostikk, det forekommer i stedet grunnlag for å anta at de fleste i denne kategorien kan ha dyssosial personlighetsforstyrrelse. Videre mener Justis og Beredskapsdepartementet at forvaring er en tids ubestemt straff som kan idømmes farlige tilregnelige lovbrøyttere i den hensikt å verne samfunnet mot at det ikke skal begås nye kriminelle handlinger. Det er samtidig en grunnleggende forutsetning for dom på forvaring at en vanlig tidsbegrenset fengselstraff ikke er tilstrekkelig for å beskytte samfunnet. Forvaring kan kun idømmes hvis det er begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller annen forbrytelse som skader andres liv, helse eller frihet. Det må også eksistere en virkelig fare for at vedkommende vil foreta slike kriminelle handlinger. Det bør fastsettes en minstetid som ikke kan overstige 10 år. Hvis retten mener vedkommende fortsatt kan begå alvorlig kriminalitet så kan retten forlenge tidsrammen med inntil 5 år av gangen. Det er nødvendig at Forvaringsstraffen gjennomføres individuelt tilrettelagt en annen straff. Forvarings dømte skal derfor plasseres i et fengsel eller annen avdeling som er spesielt tilrettelagt for dette (Justis & Beredskapsdepartementet, 2013).

Denne lovbestemmelsen innebærer altså det grunnleggende for en særreaksjon, og en farevurdering. Denne farevurderingen omhandler ikke noen psykiatrisk eller rettspsykiatrisk diagnose (Rosenqvist & Rasmussen 2004). Samtidig mener Rosenqvist & Rasmussen (2004) at det å kunne predikere gjentakelsesfare innenfor judicielle observasjoner er komplisert. Tidligere har det hovedsakelig vært gjort på grunnlag av ustrukturerte kliniske vurderinger og ikke ved hjelp av risikovurderingsinstrumenter eller aktuariske skalaer. Videre skriver de at en utstrukturert klinisk vurdering kjennetegnes nettopp ved at det ikke eksisterer noen klare regler for hvordan denne vurderingen skal gjøres. Ifølge Rosenqvist & Rasmussen (2004) så kan en gjennomgang av rettspsykiatriske erklæringer de siste tiår før 2001 gi et bilde av at det har utviklet seg en fremgangsmåte der man har satt likhetstegn mellom sjelsevner og farlighet. De skriver at en ustrukturert klinisk tilnærming til å bedømme farlighet har blitt kritisert på grunnlag av lav inter-rater reliabilitet, noe som betyr at det er vanskelig for to klinikere og komme frem til samme resultatet, lav validitet betyr at treffsikkerheten i vurderingen ikke er stort bedre enn tilfeldighet, og at man ikke har kunne spesifisere fremgangsmåten for vurderingen. Det betyr at det kan være veldig vanskelig for noen å gjenta en slik vurdering.

Moen ble som sagt funnet skyldig i to drap, og det ble antatt en stor fare for gjentakelse av straffbare handlinger. Derfor fikk han i tillegg sikring til dommen på 21 års fengsel. Men det står svært lite i både i NOU 2007:7 (2007), Sandberg (2007) og annen litteratur om hvordan de rettssakkyndige foretok en farlighetsvurdering. Normalt vil en klinisk bedømmelse i midlertidig ta hensyn til de faktorene som gjennom moderne prediksjonsforskning ha vist seg å være knyttet til gjentakelsesfare, for eksempel tidligere kriminalitet, alvorlig personlighetsavvik og psykose (Rosenqvist & Rasmussen, 2004).

Det kan virke som at Moens karaktertrekk og personlighet fikk en stor påvirkning på muligheten for at han kunne begå nye straffbare handlinger. Ut fra opplysningen i NOU 2007:7 (2007) heter det blant annet at i tillegg til domfellelsen for drapet på Torunn, var de bevis som politiet hadde om Moens person og karaktertrekk, slik disse ble presentert gjennom de rettspsykiatriske erklæringene og tidligere dommer avgjørende, herunder Torunn-saken.

Konklusjonen deres ble derfor at Moen hadde en personlighet som kunne tilsi at han kunne ha gjennomført drapet på Sigrid.

Vurdering av risiko for fremtidig voldsatferd.

I følge Rosenqvist og Rasmussen (2004) så må utviklingen av aktuariske vurderingsinstrumenter ses på som en motreaksjon på klinisk bedømmelse. De påpeker at aktuariske instrumenter er laget med hensikt på prediksjon, ikke med hensikt på å måle egenskaper eller trekk. Videre er instrumentene spesialdesignet for å måle en spesifikk risiko hos en bestemt gruppe over et bestemt tidsrom. Denne metoden kan være utfordrende, og Rosenqvist og Rasmussen (2004) sier at et kritisk moment er at metoden i for stor grad baserer seg på variabler som er statistiske, dvs variabler som i liten grad er gjenstand for forandring. Derfor prøver man heller i dag å endre fokus fra prediksjon til prevensjon

De skriver (2004) at med en gang man har vurdert en pasient som farlig, blir det satt i gang en rekke tiltak for å forhindre at han blir farlig. Vurderingen bør gi en basis for intervensjoner for å redusere risikoen for farlig atferd. Til sist bør vurderingen være gjennomiktig, som betyr at den bør etterprøves av andre. De skriver at denne måten danner på mange måter en kombinasjon mellom aktuarisk og klinisk bedømmelse, og som oftest blir den beskrevet som strukturert klinisk vurdering. Ifølge en av de rettssakkyndige hadde Moen en sosiopatisk holdning. I relasjon til begrepet sosiopati, så definerer Store Norske Leksikon

(2011, 1. Desember) dette som en eldre betegnelse for dyssosial personlighetsforstyrrelse, hvor mennesker med sosiopati beskrives som aggressive, impulsive, med en liten skyldfølelse og redusert evne til å knytte varige stabile følelsesmessige relasjoner til andre mennesker. I henhold til dagens kunnskap viser vi tilbake til HCR-20 og PCL-R for å vurdere gjentakelsesfare.

Konklusjon

Fritz Moen saken representerer kunnskap og opplysninger som kan brukes for både det norske politiet og rettssystemet. Vi har forsøkt i oppgaven å belyse viktige elementer fra psykologien som kan ha påvirket rettssaken mot Moen og belyst om saken kunne fått et annet utfall med følgende områder: Vitnepsykologi, evnevurderinger, kunnskap om falske tilståelser, suggestibilitet og risikovurderinger. Det ser ut til at han ble utsatt for suggesjoner i avhør og dette kan bidra til at han kjente til en rekke detaljer fra de to drapene. Moens reduserte evnenivå gjorde han trolig mer sårbar for suggesjoner, og i kombinasjon med hans tilgang til medier i deler av etterforskningen, førte til at han husket en rekke detaljer ved de to drapene.

De vitneobservasjonene politiet og påtalemyndighetene vektla var svært usikre og tvilsomme. Og det var ingen sikker observasjon av Moen ved åstedene ved noen av drapene.

Vitnepsykologisk forskning har vist at mennesker er svært dårlige til å identifisere korrekt gjerningsmann. Funn tyder på at bruk av vide opptak kan være et egnet middel for å avdekke uheldige avhørsmetoder. I Moen – saken var det samtidig en noe uheldig bruk av tolk. Det forekommer informasjon på at Moen ikke alltid forstod alt som ble sakt under avhør på grunn av sine språklige avhør og at tolkingen kan ha vært en vanskelig oppgave. Vi har forsøkt å presentere teori på hvordan tolkingen kan forbedres og fremme sikkerheten i rettssaker. Moen ble samtidig beskrevet å ha et noe redusert evnenivå av de rettssakkyndige. Det ble beskrevet at Moen var noe enkel, men det finnes ingen opplysninger om at han ble grundig utredet for evnenivå. Det kan virke som de rettssakkyndige brukte et klinisk skjønn i henhold til vurderingene. I tråd med dagens kunnskap hadde det blitt foretatt evnetester for å ha avdekket hans kognitive funksjonsnivå.

Moen ble som kjent til dømt til 10 års sikring. Da han ble dømt var for dette hovedsakelig gjort med ustrukturerte kliniske vurderinger og ikke tatt i bruk risikovurderingsinstrumenter. Ustrukturerte kliniske vurderinger har blitt kritisert for å ha lav validitet. Ut fra dagens standard for risikovurderinger kan det tenkes at Moen – saken hadde blitt belyst med risikovurderingsinstrumenter som HCR-20 og PCL-R for å vurdere gjentagelsesfare. Moen ble gitt diagnosen mangelfulle og varig svekkede sjelsevner av de rettssakkyndige, og ettersom denne diagnosen indikerer et lavt evnenivå burde påtalemyndigheten ha vurdert betydningen for hans erkjennelser og skyld. Det kan virke som Moen ble utsatt for press og manipulasjon under en rekke avhør. I tillegg til lange avhør, kan dette ha bidratt til at han tilstod falsk. Moen var døv og han hadde store språklige utfordringer. Det forekommer en del

opplysninger om at en del uheldige avhørsmetoder har blitt benyttet i saken. Vi har forsøkt i oppgaven å belyse om bruk av vide opptak kan være et verktøy for å forhindre dette.

Referanser

- American Psychiatric Association (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. (4th ed., text rev.). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Berge, S. S; Raanes, E. (2008). *TSS: Talking med tegn-som-støtte*: (Rapport fra Konferanse. 1. April/2008). Trondheim: Høgskolen i Sør-Trøndelag.
- Brainerd, C. J., & Reyna, V. F. (2005). *The Science of False Memory*. Oxford: Oxford University Press.
- Brigham, J. C., Maass, A., Snyder, L. D., & Spaulding, K. (1982). Accuracy of eyewitness identification in a field setting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 673-681.
- Cale, E. M., & Lilienfeld, S. O. (2006). Psychopathy factors and risk for aggressive behavior A test of the "Threatened Egotism" Hypothesis. *Law and Human Behavior*, 30, (1), 51-74.
- Christianson, S. Å. (1994). *Traumatiska minnen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Dalsegg, A., & Wesche, I. (2008). *Ut av psykopatens grep: Hvordan komme fri fra helsefarlige mennesker*. Oslo: H. Aschehoug.
- Davey, G. (2008). *Psychopathology, Research, assessment and treatment in Clinical Psychology*. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.
- Douglas, K. S., & Webster, C. D. (1999). The HCR-20 violence risk assessment scheme concurrent validity in a sample of incarcerated offenders. *Criminal justice and behavior*, 26, (1), 3-19.
- Føreland, A. R. (1994). *Den døves verden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønlie, S. M. (2005). *Uten Hørsel? En bok om hørselshemming*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Gudjonsson, G. H. (1983). Suggestibility, Inteffigence, Memory Recall and Personality: An Experimental Study. *Brit. J. Psychiat.*, 142, 35-37.
- Gudjonsson, G. H. (1987). Historical backround to suggestibility: How interrogative suggestibility differs from other types of suggestibility. *Personality and Individual Differences*, 8, 347-355.

- Gudjonsson, G. H. (1990). The relationship of intellectual skills to suggestibility, compliance and acquiescence. *Personality and Individual Differences, 11*, 227-231.
- Gudjonsson, G. H. (2003). *The Psychology of Interrogations and Confessions: A Handbook*. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.
- Gudjonsson, G. H., & Sigurdsson, J. F. (1994). How frequently do false confessions occur? An empirical study among prison inmates. *Psychology, Crime and Law, 1*, 21-26.
- Gudjonsson, G. H., & Singh, K. K. (1984). Interrogative suggestibility and delinquent boys: An empirical validation study. *Person. Individ. Diff, 5*, 425-430.
- Hare, R. D. (1996). Psychopathy A clinical construct whose time has come. *Criminal Justice and Behavior, 23 (1)*, 25-54.
- Jahr, K. (2005). *Rett til tolk: Tolking og oversettelse i Norsk Straffeprosess*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Justis og Beredskapsdepartementet. (2013). *Forvaring*. Hentet fra <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/tema/kriminalomsorg/sub/forvaring.html?id=711649>
- Kassin, S. M., Leo, R. A., Meissner, C. A., Richman, K. D., Colwell, L. H., Leach, A.-M., & LaFon, D. (2007). Police Interviewing and Interrogation: A self-rapport survey of police practices and beliefs. *Law Hum Beh, 31*, 381-400
- Kassin, S. M., & Wrightsman, L. S. (1985). Confession Evidence. I S. M. Kassin, & L. S. Wrightsman, *The psychology of evidence and trial procedures* (s. 67-94). London: Sage.
- Kringlen, E. (2005). *Psykiatri*. Oslo: Gyldenlag Norske Forlag
- Kringlen, E. (2007). *Norsk Psykiatri: Gjennom tidene*. Oslo: DAMM forlag
- Lassiter, G. D., Geers, A. L., Handley, I. M., Weiland, P. E., & Munhall, P. J., (2002). Videotaped confessions and interrogations: A simple change in camera perspective alters verdicts in simulated trials. *Journal of Applied Psychology, 87*, 867-874.
- Lassiter, G. D., Munhall, P. J., Geers, A. L., Weiland, P. E., & Handley, I. M. (2001). Accountability and the camera perspective bias in videotaped confessions. *Analyses of social issues and Public Policy, 1*, 53-70.

- Lassiter, G. D., Ware, L. J., Ratcliff, J. J., & Irvin, C. R. (2009). Evidence of the camera perspective bias in authentic videotaped interrogations: Implications for emerging reform in the criminal justice system. *Legal and Criminological Psychology, 14*, 157-170.
- Leo, R. A., & Ofshe, R. J. (1998). Using the innocent to scapegoat Miranda: another reply to Paul Cassell. *Journal of Criminal Law and Criminology, 88*, 557-578.
- Levi, A. M. (1998). Are defendants guilty if they are chosen in a lineup? *Law and Human Behavior, 22*, 389-407.
- Lov om domstolene (domstolloven). (1995 nr.15). *7de kapittel. Rettsmøter, rettspraak, rettsferier og forsikring*. Hentet fra <http://www.lovdato.no/all/tl-19150813-05-009.html>
- Magnussen, S. (2004). *Vitnepsykologi: Pålitelighet og troverdighet i dagligliv og rettssal*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Meissner, C. A., & Kassin, S. M. (2004). "You're Guilty, So Just Confess!" cognitive and Behavioral Confirmation Biases in the interrogation room. In G. D. Lassiter (Ed.), *Interrogations, confessions, and entrapment* (s. 85-106). New York: Kluwer Press.
- Munsterberg, H. (1908). *On the Witness Stand: Essays on Psychology and Crime*. New York: Doubleday, Page.
- NOU 2007:7. *Fritz Moen og norsk strafferettspleie*. Oslo: Justis og politidepartementet.
- Offernes N. Ø, & Lorentzen E. (2008). Diagnostisering av utviklingshemning hos voksne. I N. J. Eknes, T.L. Bakken, J.A. Løkke & I. Mæhle (red.), *Utredning og diagnostisering: utviklingshemning, psykiske lidelser og atferdsvanker* (s. 35-58). Oslo: Universitetsforlaget
- Ofshe, R. J., & Leo, R. A. (1997). The social psychology of police interrogation, The theory and classification of true and false confessions. *Studies in Law, Politics and Society, 16*, 189-251.
- Olsen, T., Mjøen, O. M., Rønning, H., & Kermit, P. (2010). *Tegn, tillit og troverdighet, om rettsikkerhet for døve og hørselshemmede* (NF-rapport 2010/11). Bodø og Trondheim.

- Rachlew, A. (2009). *Justisfeil ved politiets etterforskning, -noen eksempler og forskningsbaserte tiltak*. Doktoravhandling. Oslo. Institutt for Kriminologi og rettssosiologi.
- Roberts, K. (2012). Police Interviewing of Criminal Suspect: A Historical Perspective. *Internet Journal of Criminology*, 1-17.
- Rosenqvist, R., & Rasmussen, K. (2004). *Rettspsykiatri i praksis*. Oslo: Universitetsforlaget
- Sandberg, T. (2007). *Overgrepet: Justismordene på Fritz Moen*. Oslo: DAMM forlag.
- Sigurdsson, J. F., & Gudjonsson, G. H. (1996). Psychological characteristics of false confessors: a study among Icelandic prison inmates and juvenile offenders. *Personality and Individual Differences*, 20, 321-329.
- Smith, E. E., & Kosslyn, S. M. (2006). *Cognitive Psychology: Mind and Brain*. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson.
- Stern, W. (1939). The psychology of testimony. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 34, 3-20.
- Store Norske Leksikon. (14.02.2009). *Mangelfullt utviklede sjelsevner*. Hentet Oktober 10 2013 fra http://snl.no/mangelfullt_utviklede_sjelsevner
- Store Norske Leksikon. (01.12.2011). *Sosiopati*. Hentet Oktober 8 2013 fra <http://snl.no/sosiopati>
- Store Norske Leksikon. (06.07.2012). *Sikring*. Hentet Oktober 10 2013 fra <http://snl.no/sikring>.
- Store Norske leksikon. (02.07.2012). *Varig svekkede sjelsevner*. Hentet november 5 2013 fra http://snl.no/varig_svekkede_sjelsevner
- Suggestibility. (n.d.) *The American Heritage® Dictionary of the English Language, Fourth Edition*. (2003). Hentet november 5 2013 fra <http://www.thefreedictionary.com/suggestibility>
- Talmadge, S. A. (2001). Possible False Confession in a Military Court-Martial: A Case Study. *Military Psychology*, 4, 235-241.
- Yarmey, A. D., & Yarmey, M. J. (1997). Eyewitness recall and duration estimates in field settings. *Journal of Applied Social Psychology*, 27, 330-344.

World Health Organization (2000). International Classification of Mental and Behavioral Disorders (ICD-10). Geneva: WHO